

Standbeeld van Jan I van Cuijk in Cuijk. Bronzen replica, in 2008 gemaakt door bronsgieterij Kemner, van een stenen beeld uit 1865 van de hand van H.I. Smits (foto auteur)

Horst van Cuyck (†) en Véronique Lambert

Jan I van Cuijk († 1308)

Topdiplomaat in een woelige tijd

‘In den jaere na de geboorte onzes Heeren 1308, den 13. July, is godvruchtig gestorven Johannes, der Duytscher Ordre soldaat, Heer van Cuyk, Edelman. Hy was een man, vol van ingeboore wysheyt, en van God in syn leeven met soo veel gratiën begunstigt, dat hy by al de weereld roem en eer hadde; want door rijpheid van verstant en goed beleyd heeft selden iets qualyk gedaan, maar altyt vromelyk. Hy was soo groot in dit leeven, dat de Princen en Baronnen wyt en breet syn Helm gebruykten; ten lesten is hy in de batallie met die van Vlaanderen tegen Koningh Philippus van Vrankryk in de tweede atack gebleeven. In dien slag verloor den Koningh seven-tien hondert Edele in ’t getal. Wat dient meer van desen Heer van Cuyck geseyt. Hy was een soeten vertreder der processen, en onder de twedragtigen een vrede- en eendragtsversterker, want hy heeft veel goets gedaan en in syn leeven volbragt, soo nog blykt: want hy heeft gefondeert en begiftigt alhier tot Grave een Canonisie, alwaar hy met de grootste eer, onder ’t voordragen van wapen en schilt, is begraven. Dat syn siel door de barmhartigheyt Gods mag rusten in vrede. Amen.’¹

De kanunnik die tot taak had het *Register defunctorum* van de Sint-Elisabethkerk in Grave op te stellen, besteedde veel aandacht aan Jan I van Cuijk. Al is de informatie niet volledig correct – hij sneuvelde niet tijdens de Guldensporenslag (1302) – toch blijkt dat we hier te maken hebben met een uitzonderlijk man: een wijze, vrome, eervolle en verstandige vrede-stichter. Ook heel wat kroniekschrijvers en historici gebruiken superlatieven wanneer ze over Jan I schrijven.² Franz Funck-Brentano omschrijft hem als één van de meest bekwame diplomaten van zijn tijd.³ Donald E. Queller, die een studie wijdde aan het diplomatieke personeel van de graven van Vlaanderen, beschrijft Jan van Cuijk als *‘a man of outstanding importance for his family connections, his considerable possessions, and his own abilities’*.⁴ De man was niet alleen geliefd als begunstiger van Grave en het Land van Cuijk, hij was ook een uiterst bekwaam ridder die zijn sporen verdiende tijdens de Slag van Woeringen (1288). Hij was echter ook een van de hoofdverdachten van de moord op Floris V, graaf van Holland, in 1296. Maar hij was vooral bijzonder actief op het Europese diplomatieke toneel: hij trad op als onderhandelaar, adviseur, gezant en bemiddelaar voor de grote vorsten uit zijn tijd. Hij wordt in meer dan 350 charters vermeld en duikt op in tal van kronieken en rekeningen. Ondanks dit alles werd tot nog toe geen enkele studie aan deze man gewijd.⁵

In deze bijdrage gaan we dieper in op de figuur van Jan I van Cuijk. We volgen zijn activiteiten en plaatsen die in de context van die tijd. Eerst bekijken we welke zijn betekenis is geweest op bestuurlijk en economisch vlak voor het Land van Cuijk en Grave en nemen

1 Geciteerd in Wap, *Geschiedenis*, 124, naar Paringet, *Memoriaal* 1, 79 (die de oorspronkelijke tekst uit het Latijn vertaalde).

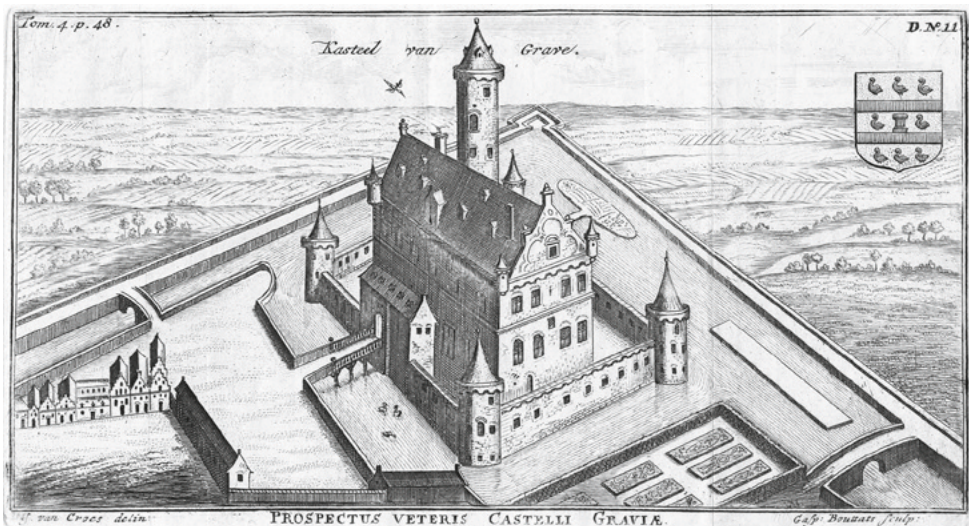
2 Voorbeelden zijn te vinden bij Wap, *Geschiedenis*, 123 en Coldewey, *De Heren van Kuyc*, 115-118 en passim. Zie ook hieronder.

3 Funck-Brentano, *Philippe le Bel*, 156. Zie ook Van Werveke, *Brugge en Antwerpen*, 24.

4 Queller, *‘Diplomatic Personnel’*, 417.

5 Met uitzondering van de thesis (University of Washington, 1951) van McEwen, *The life and times*. De auteur liet tal van bronnen links liggen en het werk bevat zeer veel onnauwkeurigheden en fouten.

we zijn houding ten opzichte van de kerkelijke instellingen in zijn gebied onder de loep. Vervolgens richten we onze aandacht op zijn betrokkenheid in het conflict tussen Jan van Nassau, elect-bisschop van Utrecht, en Floris V van Holland. Een volgende paragraaf belicht de hechte en stabiele relatie tussen Jan van Cuijk en de Brabantse hertog Jan I, voor wie hij een vooraanstaande adviserende rol vervulde, een functie die hij continueerde onder hertog Jan II. Daarna beschrijven we het aandeel van Jan van Cuijk in de Limburgse Successieoorlog, waar hij de kant van Brabant koos, tegen de graaf van Gelre, en militaire roem vergaarde in de Slag bij Woeringen. Ook de band met de aartsbisschop van Keulen komt hier aan bod. We onderzoeken vervolgens zijn connectie met de graaf van Vlaanderen en het complexe feodale netwerk dat Jan van Cuijk tegen het begin van de jaren 1290 had uitgebouwd. Daarna behandelen we de steeds belangrijker rol die hij op het internationale politieke toneel speelde, vooral in de oorlog tussen Frankrijk en Engeland. Veel aandacht gaat daarbij uit naar de vorming van een Engelse coalitie op het continent. In dat kader staan we uiteraard stil bij de betrokkenheid van Jan van Cuijk bij de moord op Floris V. Tot slot analyseren we zijn betekenis als onderhandelaar in de Frans-Vlaamse oorlog en de daarop volgende vredesbesprekingen. We eindigen met de functies die hij tijdens zijn laatste levensjaren vervulde.

Het kasteel van Grave werd in de twaalfde eeuw gesticht door Herman II van Cuijk. Jan I van Cuijk verbleef er geregeld. Hier zien we het kasteel rond 1610. Rechtsboven het wapen van Grave met acht merletten, die zijn ontleend aan het wapen van de heren van Cuijk, waaraan in het midden een toren is toegevoegd. Ets/kopergravure, getekend door Jacques van Croes en vervaardigd door Gaspar Bouttats, circa 1610 (www.bommeltje.nl)

Heer van Grave en het Land van Cuijk (1254-1308): een politiek gericht op stabiliteit en verhoging van welvaart

De heren van Cuijk behoorden tot een prominente adellijke familie – oorspronkelijk ‘van Malsen’, later ‘van Cuyck’ – en waren reeds in de elfde eeuw door de keizer beleend met het Land van Cuijk.⁶ De Van Cuijks heersten ook over de stad Grave, die tot hun allodiaal bezit behoorde, een toestand die tot 1323 zou duren.⁷ Het Land van Cuijk met de stad

Grave was gelegen tussen Brabant en Gelre. In het oosten werd het gebied begrensd door de Maas en in het westen door de Peel, waardoor het land in economisch en strategisch opzicht belangrijk was. Bovendien doorkruiste de belangrijke verkeersader tussen Venlo en Nijmegen het Land van Cuijk. Binnen het gebied vormden zich in de loop van de dertiende eeuw de soevereine heerlijkheid Boxmeer en Sint-Anthonis, de heerlijkheid Sambeek die tweehurig was en de heerlijkheden Haps en Escharen. Jan van Cuijk bezat tevens goederen en rechten in de Tielerwaard, het Rijnland, Merum, Neerloon, het Sticht, Namen en Nassau.⁸

Zegel van Jan van Cuijk. Tekening in J.J.F. Wap, *Geschiedenis van het Land en de Heeren van Cuyk* (Utrecht 1858)

De heren van Cuijk stonden op hetzelfde niveau als de hertogen van Brabant en de graven van Holland en Gelre. Door huwelijk verbonden ze zich met leden uit de pre-feodale adel, onder meer de families van Nassau, Berthout, van Rode, van Borssele en de Cocq van Opijnen. De heren van Cuijk en Grave voerden een ruiterzegel en verschillende Van Cuijks hebben belangrijke kerkelijke ambten bekleed. Mede door het feit dat hun bezittingen geen aaneengesloten geheel vormden, zijn ze er niet in geslaagd een landsheerlijk gebied te vormen.

Jan I van Cuijk volgde in 1254 zijn vader Hendrik III op als heer van Grave en het Land van Cuijk; zijn oudste broer Albrecht was toen reeds gestorven. Het duurde evenwel tot 1260 vooraleer we 'Johannes, dominus de Kuc' (Jan, heer van Cuijk) voor het eerst zelfstandig zien optreden.⁹ Rond dat moment huwde Jan I van Cuijk met Jutta van Nassau. Het huwelijk verbond hem met de huizen van Nassau en Gelre: zij was een dochter van Hendrik II de Rijke van Nassau en Mechteld van Gelre. Jan werd de schoonbroer van Jan van Nassau, elect-bisschop van Utrecht, van Otto van Nassau, stamvader van het huis Oranje-Nassau, en van Walram van Nassau, stamvader van het huis Luxemburg-Nassau. Adolf van Nassau, zoon van Walram en Adelheid van Katzenelnbogen, die in 1292 Rooms-koning zou worden, was een neef (oomzegger) van Jan van Cuijk. Jan en Jutta hadden negen kinderen.

Jan I van Cuijk is de eerste heer die aan de stad Grave privileges heeft geschonken.¹⁰ Vermoedelijk liet hij in 1285 de stad versterken in het kader van de Limburgse successieoorlog.¹¹ Misschien liet hij omstreeks 1300 de houten schutting rond de stad vervangen door een stenen muur.¹² Jan I nam ook diverse beslissingen die de economie in het Land van Cuijk ten goede kwamen. Zo beloofde hij in 1279 aan alle kooplieden van Lübeck, die op hun

6 Stamvader Herman van Malsen, graaf in Teisterbant, werd vóór 1096 door keizer Hendrik IV beleend met het land van Cuijk. Zijn nakomelingen lieten de toenaam 'van Malsen' vallen en noemden zich 'van Cuyck'. Door de tijd heen werd 'van Cuijk' de gangbare benaming. Die naam houden we aan in dit artikel. De belangrijkste studies over de heren van Cuijk, in chronologische volgorde: Wap, *Geschiedenis*; Adriaensen, 'De Heeren van Cuyk'; Obreen, 'Bijdragen tot de Geschiedenis'; Essink, *Een onderzoek*; Coldewey, *De Heren van Kuyc*; Graat, *Het Geslacht van Cuijk*.

7 Kuys, 'De stad Grave', 47-56.

8 Coldewey, *De Heren van Kuyc*, 59, 231. Zie ook Van der Ree-Scholtens, *De grensgebieden*, 72-73, 166.

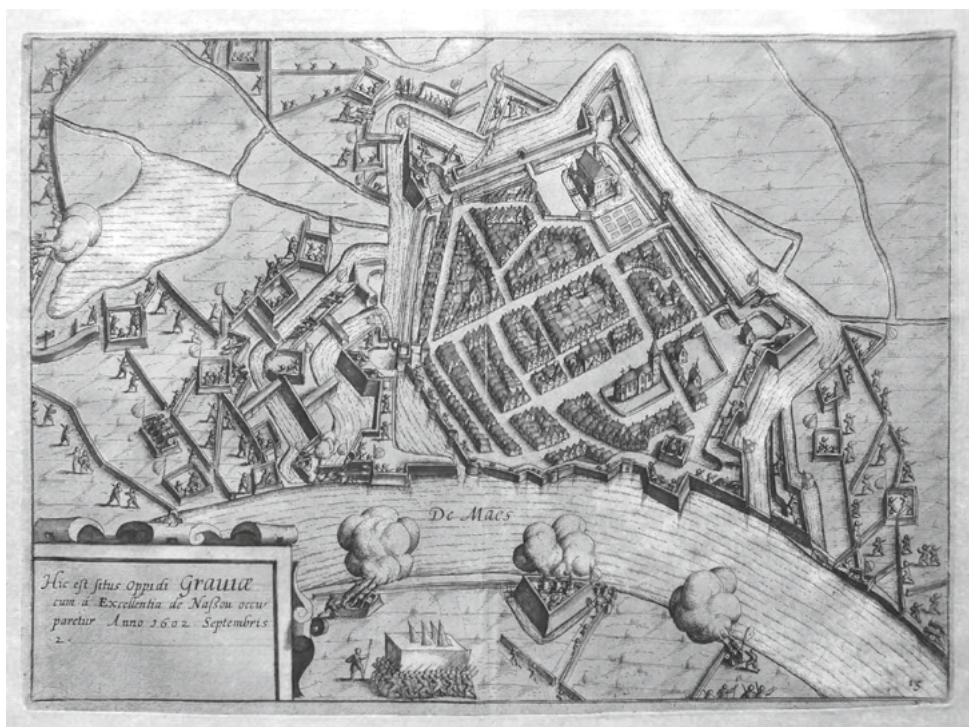
9 Ketner, *OSU* III, 291 nr. 1539 d.d. 1260.

10 Coldewey, *De Heren van Kuyc*, 107-108; Kuys, 'De stad Grave', 50-51; Van der Ree-Scholtens, *De grensgebieden*, 164-165.

11 Zie ook hieronder.

12 Coldewey, *De Heren van Kuyc*, 107-108. Zie evenwel Kuys, 'De stad Grave', 55, n. 35, die deze bewering in twijfel trekt.

reizen door zijn land zijn stad Grave bezochten, veilig geleide tot aan het land van de hertog van Brabant.¹³ Reeds in 1265 trof hij een regeling met de Dordrechtaren over de Maastol te Cuijk.¹⁴ Twintig jaar later kwam hij hierover in conflict. Op 14 juni 1285 werd het geschil voorgelegd aan twee scheidsrechters en enkele maanden later werden duidelijke afspraken gemaakt en nieuwe toltarieven vastgelegd.¹⁵ De overeenkomst werd gesloten in het grafelijk huis Aalbertsberg en mede bezegeld door graaf Floris V van Holland.¹⁶ Vijf jaar later kregen de gemene poorters van Grave tolvrijheid in de graafschappen Holland en Zeeland.¹⁷

Jan I van Cuijk verleende Grave de eerste privileges en liet de stad in 1285 versterken. Mede door zijn toedoen groeide Grave uit tot een belangrijk vestingstadje. Op deze prent is afgebeeld hoe Grave in 1602 door de Staatse troepen onder leiding van Maurits van Nassau wordt veroverd op de Spaanse troepen (www.bommeltje.nl)

Jan I van Cuijk spande zich ook in voor verschillende kerkelijke instellingen. In 1260 bevestigde hij de gift die zijn vader aan de abdij Mariënweerd deed.¹⁸ Hij stichtte en begiftigde het Sint-Catharinagasthuis in Grave: op 1 mei 1291 schonk hij een jaarlijkse rente van twintig pond Leuvens uit zijn cijzen en tienden te Grave en ook een jaarlijkse rente van vijf pond van Wellen van Gennep voor de opvang van de armen in een gasthuis te Grave en de bouw van een altaar aldaar. Op 1 oktober 1291 vroeg hij aan Jan, bisschop van Luik, om zijn goedkeuring aan deze stichting te hechten.¹⁹ Drie jaar later schonk hij de helft van de novale tienden²⁰ van Cuijk, Beugen, Boxmeer en Sambeek aan de pastoors van die parochies en de andere helft aan het Sint-Catharinagasthuis te Grave, op voorwaarde dat het gasthuis jaarlijks aan ieder van de genoemde pastoors een Sterling zou geven. De pastoors stemden met de schenking in en vroegen goedkeuring en bevestiging van de regeling, wat door de officiaal van Luik gebeurde.²¹

Jan van Cuijk liet de Sint-Elisabethkerk te Grave voltooien en verbond er een kapittel van kanunniken aan.²² Op 15 mei 1308 schonk hij aan de deken en het kapittel, ten behoeve van de door hem nieuw gestichte prebenden, 58 morgen akkerland te Tiel, een jaarrente van 21 pond met 35 hoenders binnen Tiel, een rente van 3 mud rogge en 3 mud haver te Overasselt uit de goederen van Schonenburg en een jaarrente van 40 pond zwarte Tournooisen uit zijn molens en de gruit²³ te Grave. Tevens droeg hij het benoemingsrecht van de kosterij en de scholen te Grave over aan deken en kapittel. Zijn zoon Jan, proost van Maastricht en Leuven, en zijn kleinzoon Jan van Cuijk zegelden mee.²⁴ Wellicht begunstigde hij ook het begijnhof van Grave. Hij stond de begijnen toe om de privileges en costumen van het begijnhof van 's-Hertogenbosch te gebruiken; deze privileges werden in 1436 bevestigd door Arnoud van Gelre.²⁵

Jan I van Cuijk begiftigde ook geestelijke instellingen buiten het land van Cuijk: het Munsterklooster te Roermond (kwijschelding tienden in 1272), het kapittel van Sint-Marie te Utrecht (schenking van leenheerlijke rechten op bouwland in 1282) en de nonnenproosdij Mariënschoot (schenking in 1303).²⁶

In 1307 gaf hij de gemeenschappelijke gronden te Grave aan de inwoners van die stad tegen een jaarlijkse erfcijns van veertig pond zwarte Tournooisen, onder diverse voorwaarden met betrekking tot het dijkonderhoud en het recht van overpad naar de visplaats.²⁷ Een jaar later gaf hij aan de inwoners van de parochies van Beugen, Brakel, Cuijk, Linden, Beers, Mill, Escharen en Grave tegen een jaarlijkse erfcijns van tien pond de gemene gronden gelegen tussen het rechtsgebied van de heer van Herpen en Jan Boc van Meer tussen de Maas en de Peel, met uitzondering van enkele weidegronden en bossen.²⁸ Kort nadien schonk hij de eigendom van de gemene gronden tussen Boxmeer en Vierlingbeek aan de ingezetenen van Sambeek, Vierlingbeek en Overloon tegen een kleine vergoeding aan de kerken. Deze rechtshandelingen hadden rechtsgevolgen die tot in de negentiende eeuw voelbaar waren.²⁹

13 Niermeyer en Smit, *Bronnen I*, 48 nr. 96 d.d. 24 maart 1279.

14 Van Mieris, *Groot Charterboek I*, 341-342 d.d. 9 september 1265.

15 Koch, *OHZ IV*, 470-471 nr. 2214 d.d. 14 juni 1285; 484-487 nr. 2228 d.d. 9 september 1285; Niermeyer en Smit, *Bronnen I*, 59-61 nr. 121 d.d. 9 september 1285; Van den Brand, 'Over de Cuykse Maastol', 17-26.

16 Burgers en Dijkhof, *De oudste stadsrekeningen*, xli, lxx, lxxviii. Uit de stadsrekeningen van Dordrecht blijkt dat Jan van Cuyck een financiële compensatie voor de geleden schade heeft gekregen van de stad.

17 Koch, *OHZ IV*, 811-812 nr. 2462 d.d. 22 april 1290; Van Syngel, *DONB*, nr. 1290.04.22. Zie ook Van Herwaarden, *Geschiedenis van Dordrecht I*, 45-46, 52-54, 57, 359.

18 Mee gezegeld door Otto, graaf van Gelre. Ketner, *OSU III*, 291 nr. 1539 d.d. 1260. Bevestigd door paus Alexander IV op 12 april 1261 (de uitgever beschouwt deze oorkonde als vervalst). Ketner, *OSU III*, 294-295 nr. 1545 d.d. 12 april 1261. Bevestigd door de bisschop van Utrecht op 13 mei 1267. Ketner, *OSU III*, 457-458 nr. 1716 d.d. 13 mei 1267.

19 Van Syngel, *DONB*, nrs. 1291.05.01 en 1291.10.01b. De oorkonden werden geschreven door Daniel, de eerste stadsclerk van 's-Hertogenbosch. In januari 1291 en oktober 1294 was deze eveneens actief voor de heer van Cuijk. Zie ook Fierst van Wijnandsbergen, *Ghege ende gheve in Grave*; Fierst van Wijnandsbergen, 'Het functioneren'.

20 Novale tienden zijn tienden die werden geheven over nieuw ontgonnen land.

21 Van Syngel, *DONB*, nrs. 1294.10.15, 1294.10.18 en 1294.11.20; Douma, *700 jaar Sint-Catharinagasthuis*.

22 Wap, *Geschiedenis*, 255.

23 Onder 'de gruit' wordt verstaan de rechten op de verkoop van gruit, een kruidenmengsel dat werd gebruikt bij het bierbrouwen.

24 Van Syngel, *DONB*, nr. 1308.05.15. Bekrachtigd door de geestelijkheid, zijn echtgenote Jutta van Nassau, zijn zonen Jan en Otto, en zijn kleinzoon Jan, op 23 mei 1308: Coldewey, *De Heren van Kuyck*, 108.

25 Simons, *Cities of Ladies*, 106, 278; *Op en om het begijnhof van Grave*, 2, 11.

26 Coldewey, *De Heren van Kuyck*, 70-71.

27 Van Syngel, *DONB*, nr. 1307.11.18.

28 Van Syngel, *DONB*, nr. 1308.04.20.

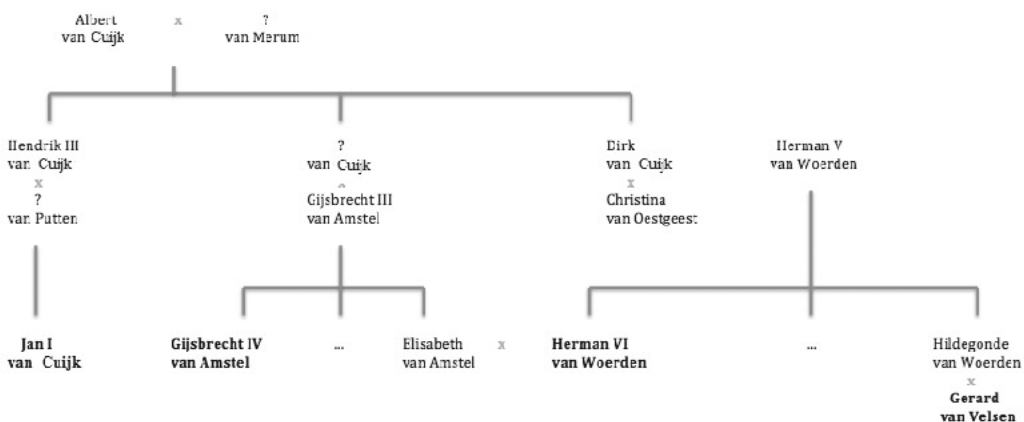
29 Essink, *Een onderzoek*, 75-80. Zie ook Enklaar, *Gemeene gronden*, 309-313; Rieter, 'Juridische aspecten', 79-83; Van der Ree-Scholten, *De grensgebieden*, 165.

Het conflict tussen Holland en het Sticht (1273-1290): gevangen in het net van de ambitieuze Floris V

Sinds het begin van de dertiende eeuw probeerden de graven van Holland en Gelre grote invloed uit te oefenen op de verkiezing van de bisschop van Utrecht. Deze oefende immers niet alleen het geestelijk gezag over het bisdom Utrecht uit, maar ook het wereldlijk gezag over het Sticht Utrecht. Hij was dus een vorst en leenman van de Rooms-koning. Graaf Otto II van Gelre oefende in 1267 zware druk uit op het kiescollege om zijn neef Jan van Nassau – die niet eens priester was! – te laten verkiezen.³⁰ Hij slaagde in zijn opzet, maar op instigatie van de aartsbisschop van Keulen weigerde paus Clemens IV de verkiezing te bekrachtigen en Jan van Nassau bleef elect-bisschop tot in 1290. Onder hem bereikte het Sticht een waar dieptepunt: zowel op kerkelijk, politiek als financieel vlak bleek de elect een zwak figuur.

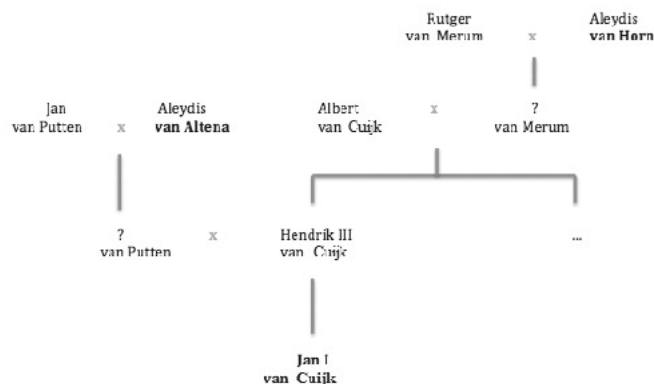
Tot 1273 bleef het nog relatief rustig, maar in de herfst van dat jaar brak in Kennemerland een opstand uit, waarbij zich bijna onmiddellijk de Westfriezen, de Waterlanders en de bewoners van Amstelland aansloten. Gijsbrecht IV van Amstel stelde zich aan het hoofd van de rebellen. Al snel was het hele Nedersticht betrokken in de opstand tegen Jan van Nassau, die eind september de stad Utrecht moest verlaten en naar Deventer vluchtte.³¹ De elect kwam in conflict met twee rivaliserende adelsgroepen (de Van Zuylen-clan versus de groep onder leiding van Gijsbrecht IV van Amstel), met de Utrechtse kapittels en met de inwoners van de stad. De conflicten kostten de elect handenvol geld en brachten hem in een benarde financiële situatie. Floris V, graaf van Holland, maakte van de ontwikkelingen in het Sticht handig gebruik om zijn graafschap in oostelijke richting uit te breiden. Het ging in het bijzonder om het noordwestelijk deel van het Nedersticht, een strategisch belangrijk gebied met de monding van de Vecht en de Amstel, tevens de maritieme uitvalsbasis voor de onderwerping van West-Friesland. De graaf paste hierbij een perfide verdeel-en-heers tactiek toe. Op 26 juli 1274 sloot hij diverse verdragen van neutraliteit met de stad Utrecht en de andere opstandige steden en gemeenten en destabiliseerde op die manier de adel.³²

Verwantschap Cuijk - Amstel - Woerden - Velsen

In dat complexe kluwen van rivaliserende groepen en botsende belangen verschijnt Jan I van Cuijk. Hij was niet alleen de schoonbroer van de elect, maar ook een volle neef van Gijsbrecht IV van Amstel, wiens zuster gehuwd was met Herman van Woerden, twee figuren die een toonaangevende rol speelden in het conflict.³³ Volgens Ketner had Jan van Cuijk een invloedrijke rol in het Sticht 'niet in het minst door zijn vele internationale connecties'.³⁴ Het is evenwel maar de vraag hoe het op dat moment, bij de aanvang van de rebellie in het Sticht in 1273, precies gesteld was met het internationale netwerk van Jan I van Cuijk. Vóór die datum duikt hij immers erg weinig op in de documenten. Hij wordt enkele keren genoemd in verband met schenkingen aan geestelijke instellingen en een keer met betrekking tot een tiende.³⁵ Daarnaast trad hij enkele keren op als getuige voor graaf Otto II van Gelre, met wie hij via zijn vrouw Jutta van Nassau verwant was en van wie hij vermoedelijk leenman was voor bezit bij Roermond.³⁶ Jan getuigde ook voor Otto's zoon en opvolger Reinoud I.³⁷ In 1270 verschijnt hij als getuige in een oorkonde van Jan van Nassau.³⁸ In 1271 moest hij een oeruede³⁹ zweren voor de stad Keulen omdat zijn neven Hendrik en Albert van Herpen hadden deelgenomen aan een mislukte nachtelijke overval op de stad in 1268.⁴⁰ In 1273 trad hij op als getuige bij een overeenkomst tussen Floris V en Jan III van Heusden, wellicht als verwant van deze laatste.⁴¹ Vóór de opstand in het Nedersticht zien we Jan I van Cuijk dus voornamelijk optreden als getuige voor verwanten, maar van een internationaal uitgebouwd netwerk is op dat moment zeker nog geen sprake. Op 19 september 1274 wordt hij bovendien voor het eerst *miles* (ruiter of ridder) genoemd.⁴²

Verwantschap Cuijk - Altena - Horn

30 Ketner, 'De elect Jan van Nassau', 1-25.

31 Over Jan van Nassau en de problemen in het Sticht: Ketner, 'De elect Jan van Nassau'; Van Amstel, *De Heren van Amstel*, 114-133; Van Winter, 'De landsheren van de noordelijke gewesten', 55-67; Roth, *Ene stille waarheyt*, 92-100.

32 Van Amstel, *De Heren van Amstel*, 117.

33 Coldewey, *De Heren van Kuyc*, 90-93. De heren van Amstel en Woerden streefden een autonome positie tussen Holland en het Sticht na.

34 Ketner, 'De elect Jan van Nassau', 7.

35 Coldewey, *De Heren van Kuyc*, 60, 70, 71, 110; Ketner, *OSU* III, 291 nr. 1539 d.d. 1260; 294-295 nr. 1545 d.d. 9 april 1261; 457-458 nr. 1716 d.d. 13 mei 1267; Harenberg, *OGZ* VI, 141-142 nr. 1264.06.29 d.d. 29 juni 1264; Harenberg, *OGZ* III, 183-185 nr. 1272.05.27 d.d. 27 mei 1272. Bondam, *Charterboek I/III* 574-575 nr. 134 d.d. 2 augustus 1265; I/IV 607-609 nr. 1 d.d. 5 maart 1271; Harenberg, *OGZ* III, 149-151 nr. 1268.09.30 (na 1268.09.00) d.d. september 1268.

37 Coldewey, *De Heren van Kuyc*, 60, 102; Harenberg, *OGZ* VIII, 162-165 nr. 1271.03.04 d.d. 4 maart 1271.

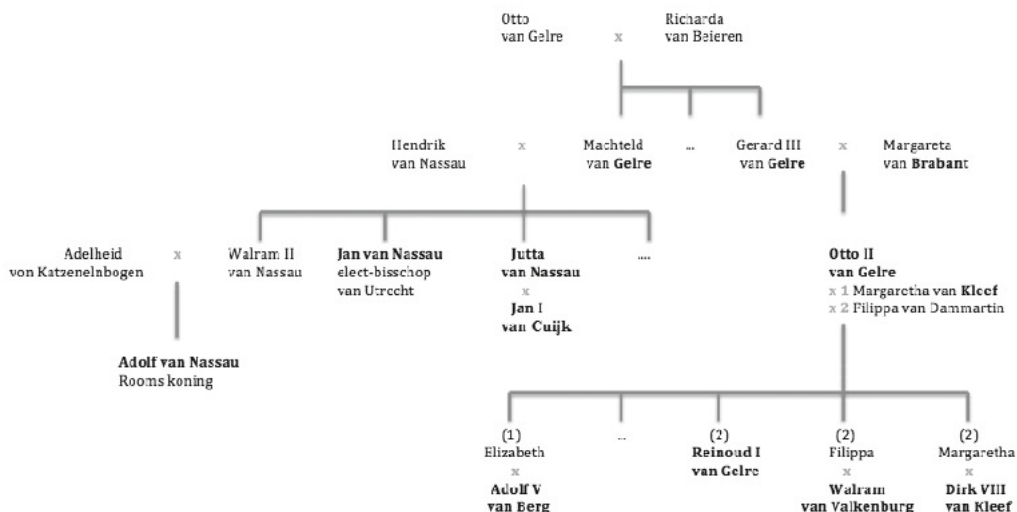
38 Ketner, *OSU* IV, 47-48 nr. 1775 d.d. 24 april 1270).

39 Een oeruede of ooruede is een belofte, afgelegd aan het gerecht, dat men wegens een of ander feit geen wraak zal nemen.

40 Coldewey, *De Heren van Kuyc*, 60-61; Ennen, *Quellen* III, 37-39, nr. 51 d.d. 26 juli 1271.

41 Coldewey, *De Heren van Kuyc*, 83; Koch, *OHZ* III, 711-714 nr. 1625 d.d. 12 februari 1273.

42 Coldewey, *De Heren van Kuyc*, 61, 83; Ketner, *OSU* IV, 133 nr. 1878 d.d. 19 september 1274; Koch, *OHZ* III, 780-781 nr. 1679 d.d. 19 september 1274.

Verwantschap Cuijk - Gelre - Nassau - Brabant - Berg - Kleef

Jan van Cuijk raakte in het conflict tussen Holland en Utrecht betrokken als financier en getuige voor zijn schoonbroer Jan van Nassau. Op 29 augustus 1274 begon deze, met de steun van zijn bloedverwant Reinoud van Gelre, met de belegering van de stad Utrecht. Het beleg werd reeds na vier dagen afgeblazen. Om het beleg te financieren had de elect tweeduizend mark geleend bij Jan van Cuijk. Ook de kosten van het verblijf van de elect in Deventer werden met dit geld betaald.⁴³ Op 19 september 1274 kwam het tot een overeenkomst tussen Floris V en Jan van Nassau waarbij deze laatste beloofde zich te zullen onderwerpen aan de uitspraken van de graaf inzake de geschillen die tussen hem en Gijsbrecht van Amstel bestonden. Jan I van Cuijk, schoonbroer van de elect en neef van Gijsbrecht, zegelde mee.⁴⁴

De elect bevond zich in een penibele financiële situatie en zag zich verplicht om het slot Ter Horst met de tol en de rechtsmacht van Rhenen aan Jan van Cuijk te verpanden (23 juni 1277).⁴⁵ Het jaar voordien had hij het slot te Vreeland en het stadje Montfoort al respectievelijk aan Gijsbrecht van Amstel en Herman van Woerden verpand. Het ging om drie belangrijke grensvestingen.⁴⁶

Tijdens de eerste jaren van het conflict was Jan I van Cuijk dus financier, getuige en borg voor zijn schoonbroer Jan van Nassau in diens conflict met Floris V. De graaf van Holland beseftte dat hij Jan van Cuijk (als financier van de elect en pandhouder van Ter Horst) en Gijsbrecht van Amstel (als heer van Amstel, leider van de opstand en pandhouder van Vreeland) beter kon neutraliseren, omdat zij een reële bedreiging vormden voor de territoriale uitbreiding die hij voor ogen had. Hij boekte een eerste succes met het verdrag van 23 maart 1278: Jan van Nassau beloofde aan Floris V dat hij in elke aangelegenheid de adviezen van Jan van Cuijk en Gijsbrecht van Amstel zou opvolgen. Deze beloofden op hun beurt de graaf te zullen helpen. De oorkonde werd voorzien van hun zegel.⁴⁷ Het was een slimme zet waarmee de graaf zowel de elect als Jan van Cuijk en Jan van Amstel onder controle hield.

Nog geen half jaar later nam Floris V de stad Utrecht gewapenderhand in en op 5 september 1278 sloot hij een verdrag waarin de Van Zuylen-clan als medestander van de graaf het bestuur van Utrecht in handen kreeg.⁴⁸ Dit verdrag haalde niet alleen het gezag van Jan van

Nassau compleet onderuit, maar was evenzeer een motie van wantrouwen tegen Jan van Cuijk en Gijsbrecht van Amstel.

Een jaar later ongeveer, op 26 juli 1279, werd de elect gedwongen een verdrag te ondertekenen waarbij Floris V formeel het wereldlijk bestuur over het Nedersticht overnam. De volgende logische stap van de graaf was het in bezit nemen van de belangrijke grensstellingen die door de elect verpand waren. Jan van Cuijk koos eieren voor zijn geld, vermeerde een militaire confrontatie (waar hij niets bij te winnen had) en kwam met Floris V overeen dat hij hem het pandschap van Ter Horst zou overdragen na betaling van de pandsom. Dat was gebeurd op 17 oktober 1279, zoals blijkt uit een oorkonde van de elect van die datum.⁴⁹ Vreeland en Montfoort moesten door de graaf gewapenderhand ingenomen worden; Amstel werd gevangen gezet (tot in 1285) en Woerden verbannen (tot in 1288).

Uit een oorkonde van 25 januari 1281 blijkt dat de verpande kastelen gelost waren, allicht in een poging om de excommunicatie van Jan van Nassau te laten opheffen.⁵⁰ In 1285 had Floris V het slot Ter Horst zeker opnieuw in pand⁵¹, maar in 1290 blijkt dat zowel Ter Horst als Vreeland door Jan I van Cuijk en zijn zoon Hendrik in pand werden gehouden. Op 31 maart 1290 beloofden ze immers, onder borgstelling van Hertog Jan van Brabant, om graaf Floris V en de elect tegen ieder te helpen en de sloten Ter Horst en Vreeland tegen zekere som terug te geven.⁵² Dezelfde dag beloofde Jan van Cuijk zelf in leistung⁵³ te zullen gaan als de belofte ten aanzien van de sloten Ter Horst en Vreeland niet nagekomen zou worden.⁵⁴ Wanneer, waarom of hoe Jan van Cuijk opnieuw pandnemer van Ter Horst was geworden, is niet duidelijk, evenmin als wanneer, hoe en waarom hij pandnemer van Vreeland werd. Een dag later (1 april 1290) gaf Floris V de door hem in pand gehouden sterkten in het Nedersticht aan de elect terug.⁵⁵

Door het conflict tussen Jan van Nassau en Floris V raakte Jan van Cuijk in het web van de ambitieuze graaf van Holland verzeild. We zien dat hij op 1 oktober 1282 zijn burcht Tongelaar bij Mill in het Land van Cuijk moest overdragen aan Floris V. Hij kreeg het in leen terug, maar werd gedwongen om toe te staan dat de graaf er op elk moment troepen kon onderbrengen.⁵⁶ Of deze overdracht onder dwang gebeurde, is moeilijk te zeggen. Essink veronderstelt dat het de bedoeling was een tegengewicht tegen de stad Grave te scheppen.⁵⁷ Coldewij meent dat Jan van Cuijk op die manier zijn bezittingen in het graafschap Holland, meer bepaald in Rijnland, veilig wilde stellen.⁵⁸ Het zal in elk geval niet met open armen geweest zijn dat hij de graaf toeliet om diens troepen centraal in het Land van Cuijk en zo dicht bij de steden Grave en Cuijk onder te brengen.

43 Van Amstel, *De Heren van Amstel*, 118.

44 Koch, *OHZ* III, 780-781 nr. 1679 d.d. 19 september 1274.

45 Koch, *OHZ* III, 919-920 nr. 1787 d.d. 23 juni 1277.

46 Coldewij, *De Heren van Kuyc*, 67-68. Zie ook de Graaf, 'De kastelen van Floris V', 173-190.

47 Koch, *OHZ* III, 951-954 nr. 1817-1818 d.d. 23 maart 1278.

48 Van den Bergh, *OHZ* II, 158-159 nr. 370 d.d. 5 september 1278.

49 Koch, *OHZ* IV, 66-67 nr. 1886 d.d. 17 oktober 1279.

50 Koch, *OHZ* IV, 130-132 nr. 1940 d.d. 25 januari 1281.

51 Ketner, *OSU* IV, 437 nr. 2214 d.d. 21 september 1286; 421-422 nr. 2215 d.d. 19 mei 1285; 427-428 nr. 2224 d.d. 14 juli 1285; Koch, *OHZ* IV, 459-461 nr. 2207-2208 d.d. 13-16 mei 1285; 475-476 nr. 2219 d.d. 14 juli 1285.

52 Koch, *OHZ* IV, 792-793 nr. 2449 d.d. 31 maart 1290.

53 'Leistung' is een oude vorm van borgtocht waarbij de (meestal vermogende) borgsteller vrijwillig net zo lang met huisarrest ging in bijvoorbeeld een herberg totdat de schuldeiser zijn vordering had ontvangen.

54 Koch, *OHZ* IV, 794 nr. 2450 d.d. 31 maart 1290.

55 Ketner, *OSU* IV, 588 nr. 2418 d.d. 1 april 1290.

56 Koch, *OHZ* IV, 278-279 nr. 2064 d.d. 1 oktober 1282; Essink en Van Wagenberg, *Tongelaar*.

57 Essink en Van Wagenberg, *Tongelaar*, 8.

58 Coldewij, *De Heren van Kuyc*, 84.

Kasteel Tongelaar bij Mill was oorspronkelijk een houten motte-kasteel; de huidige carrébouw dateert in oorsprong uit de vijftiende eeuw. Jan I van Cuijk moest het kasteel, waarschijnlijk onder dwang, in 1282 opdragen aan graaf Floris V van Holland. (BrabantsLandschap, www.youtube.com)

Op 27 oktober 1285 was Jan I van Cuijk één van de borgen voor Gijsbrecht van Amstel en zijn broers voor een schuld van tweeduizend pond aan de graaf van Holland (in het kader van de verzoening tussen de Amstels en Floris V).⁵⁹ Bij de verzoening van Herman van Woerden met Floris V op 21 maart 1288 stonden vele edelen borg, onder wie ook Jan van Cuijk met twintig mannen. Ze verbonden er zich ook toe *‘den grave van Hollant ende sine nacomelinghen met gheghevenre trouwen ende met ghesworen ede te dienen trouwelike ende wittelike, op onses selves cost, ende met also menighen mannen in alre manieren, als hier voren ghescreven staet, jeghens desen Hermanne van Worden, ofte sine nacomelinghen, waer dat sake, dat hi of sine nacomelinghen dese zoene of dese vorwaerden braken, die hier vore ghescreven siin’*.⁶⁰ Het is duidelijk dat Floris V op diverse manieren probeerde de heer van Cuijk (en andere edelen) onder zijn controle te houden.

Zo werd Jan I van Cuijk ook betrokken in het conflict tussen Floris V en diens neef Floris van Avesnes betreffende leenrechten en versterkingen van de Avesnes in Holland.⁶¹ Eén van de bepalingen in het verdrag dat Floris V op 23 maart 1278 met de elect van Utrecht sloot, voorzag dat, betreffende het conflict tussen de graaf en zijn neef over versterkingen in Holland, de elect, Jan van Cuijk en Gijsbrecht van Amstel de graaf zouden bijstaan met hulp, raad en gunst en dat de graaf hen beloofde dat hij met Floris van Avesnes geen vrede zou sluiten zonder hun medeweten. De elect, Jan van Cuijk en Gijsbrecht van Amstel beloofden bovendien dat zij met Floris van Avesnes en zijn broers geen omgang of vriendschap zouden onderhouden, tenzij met toestemming van de graaf.⁶² Het conflict sleepte lang aan, maar op 5 juli 1281 verklaarden de partijen tegenover de Engelse koning Edward I te Westminster dat ze hun twist hadden bijgelegd en zich wilden onderwerpen aan het oordeel van vier scheidsrechters.⁶³ Diezelfde dag werd in Westminster ook de overeenkomst gesloten betreffende het huwelijk tussen Margareta, dochter van Floris V, met Alfons, zoon van Edward I.⁶⁴ De Hollandse delegatie bleef enige tijd in Engeland en onderhandelde met de koning ook

over vergoedingen voor de schade die Engelse en Hollandse kooplieden aan elkaar hadden toegebracht.⁶⁵

De graaf van Holland was persoonlijk in Westminster aanwezig, vergezeld van Nicolaas van Cats, Jan van Cuijk en Willem van Egmond. Nicolaas van Cats was een Zeeuwse edelman en tevens de belangrijkste raadgever van Floris V. Willem van Egmond, een Kennemer edelman, trad vaak samen met Nicolaas van Cats op en was eveneens een adviseur van de graaf. Jan van Cuijk vertoefde dus in hoog gezelschap en we zouden kunnen veronderstellen dat ook hij als raadgever en vertrouweling van Floris V fungeerde. Een andere hypothese is evenwel mogelijk. We weten immers dat de graaf de 'gevaarlijkste mannen' uit zijn omgeving onder controle probeerde te houden, onder meer door ze belangrijke opdrachten te geven in zijn onmiddellijke omgeving.⁶⁶ Misschien was dit de reden dat Jan van Cuijk uitgenodigd werd om de graaf naar Engeland te vergezellen.

Brabant: adviseur, vertrouweling, gezant en plaatsvervanger van de hertogen Jan I (1267-1294) en Jan II (1294-1312)

Met hertog Jan I van Brabant ontwikkelde Jan I van Cuijk vooral vanaf circa 1280 een hechte en stabiele band.⁶⁷ Wat de leenverhouding betreft, kunnen we enkel stellen dat Jan van Cuijk van de hertog van Brabant wellicht het hooggerecht van Neerloon in leen hield (al is het niet duidelijk vanaf welk moment dat het geval was).⁶⁸ De terminologie die in de oorkonden gehanteerd wordt, wijst niet alleen op een feodale verhouding tussen Jan van Cuijk en de hertog van Brabant, maar ook op verwantschap.⁶⁹ Dat hij betaald werd voor bepaalde politieke en diplomatieke diensten blijkt bijvoorbeeld uit een oorkonde van 20 september 1299 waarin hem geld werd betaald voor het sluiten van een compromis tussen de abdij van Tongerlo en de heer van Diest.⁷⁰ Maar pas op 6 januari 1300 kende de hertog van Brabant – op dat moment Jan II – hem een jaarlijks inkomen van honderd pond toe uit zijn inkomsten te 's-Hertogenbosch.⁷¹

De uitstekende relatie tussen de heren van Cuijk en de hertogen van Brabant ging terug tot de jaren 1190. Vanaf dat moment traden de heren van Cuijk regelmatig op als getuigen voor de hertogen van Brabant en steunden ze hen ook militair. De heren van Cuijk werden vanaf de dertiende eeuw ook steeds vaker aangeduid als 'ridders uit Brabant'.⁷²

59 Koch, *OHZIV*, 507-509 nr. 2238 d.d. 27 oktober 1285; cf. ook Koch, *OHZIV*, 501-507 nr. 2237 d.d. 27 oktober 1285.

60 Koch, *OHZIV*, 638-647 nr. 2347 d.d. 21 maart 1288.

61 Obreen, *Floris V*, 37-45; Cordfunke, 'Familiërelaties', 31-33.

62 Koch, *OHZIV*, 951-954 nr. 1817-1818 d.d. 23 maart 1278; Obreen, *Floris V*, 38-39.

63 Koch, *OHZIV*, 160-162 nr. 1966 d.d. 5 juli 1281.

64 Koch, *OHZIV*, 162-163 nr. 1967 d.d. 5 juli 1281.

65 Koch, *OHZIV*, 164 nr. 1968 d.d. 12 juli 1281; cf. ook Koch, *OHZIV*, 169-170 nr. 1973 d.d. 10 augustus 1281.

66 Van Amstel, *De Heren van Amstel*, 131-133. Zo ook zal Floris V in 1290 de opstandige edelman Wolfert van Borsele tot lid van de grafelijke raad benoemen: een opmerkelijke tactische zet die de kiem zou vormen van het destabiliseren van de Zeeuwse opstandelingen. Roth, *Ene stille waarheid*, 126-127.

67 Wauters, *Le Duc Jean I et le Brabant*; Keunen en Goossens, *Jan I, hertog van Brabant*.

68 Coldewey, *De Heren van Kuyc*, 71-72. Zie ook Van der Ree-Scholten, *De grensgebieden*, 45.

69 Croenen, *Familie en macht*, 256-258.

70 Erens en Koyen, *De oorkonden II*, nr. 319 d.d. 20 september 1299.

71 Van Syngel, *DONB*, nr. 1300.01.06.

72 Zie bijvoorbeeld: De Behaud, 'La noblesse hennuyère', 93; Vanbossele, *Annales Gandenses*, 151-152.

Jan I van Brabant wordt samen met zijn broer Godevaert tot ridder geslagen. Illustratie uit Jan van Boendale, *Brabantse yeesten* (Kronieken van Brabant), veertiende-eeuws handschrift

Jan I van Cuijk maakte vanaf de jaren tachtig van de dertiende eeuw deel uit van de raad van hertog Jan I van Brabant.⁷³ Hij verschijnt de eerste keer als zegelaar en getuige voor de hertog in een oorkonde van 17 april 1281 betreffende de heerlijkheid Breda.⁷⁴ Hij wordt er genoemd onder de vertrouwelingen van de hertog, na Willem II, heer van Horn en Altena.⁷⁵ Jan van Cuijk ontpopte zich tot de eerste raadgever en vertrouweling van hertog Jan I en diens zoon Jan II, die zijn vader in 1294 opvolgde. Tussen 1281 en 1308 verschijnt hij talloze keren als getuige en zegelaar in de hertogelijke charters. Op basis van statistisch onderzoek identificeerde Croenen de belangrijkste getuigen in de oorkonden van de hertogen Jan I en Jan II en concludeerde onder meer dat Jan van Cuijk reeds ten tijde van hertog Jan I een prominente plaats innam en overduidelijk de belangrijkste getuige was onder Jan II.⁷⁶ Bij het toekennen van de privileges aan de steden Zoutleeuw, Leuven, Antwerpen, Brussel, Waveren, Mechelen, Herenthals, Diest en Luik trad Jan van Cuijk op als getuige.⁷⁷ In 1291 kreeg hij, samen met Wouter Volcart, volmacht om de privileges van 's-Hertogenbosch vast te leggen en verklaarde de hertog dat hij zijn goedkeuring zou hechten aan alles wat deze heren zouden beslissen; de hertog verzocht hen ook om hun zegel aan de privileges te hechten.⁷⁸ Jan van Cuijk trad op als borg en scheidsrechter in belangrijke zaken, terwijl de hertog ook voor Cuijk borg stond.⁷⁹ Hij verschijnt vaak samen met de hertog als getuige in zaken van bijvoorbeeld de Rooms-koning. Tevens fungeerde hij geregeld als tussenpersoon bij financiële transacties of leningen van de hertog. Dat Jan van Cuijk effectief als de 'eerste man' van de hertog van Brabant beschouwd werd, blijkt ook uit het feit dat Rooms-koning

Adolf van Nassau in 1292 verklaarde dat Cuijk gerechtigd was om in zijn naam de leeneed af te nemen van Floris V van Holland en deze in zijn rijkslenen te bevestigen, wanneer de koning en de hertog van Brabant verhinderd zouden zijn.⁸⁰

Brabant, Gelre, Keulen en de Limburgse successieoorlog: trouwe bondgenoot van Brabant en held op het slagveld

Vanaf 1283 ontwikkelde zich een opvolgingsstrijd in het hertogdom Limburg, een klein gebied, maar belangrijk door de ligging aan de zuidwestelijke toegang van de Nederrijnse laagvlakte en omwille van de controle op de doorvoerhandel van Vlaanderen en Brabant via Valkenburg-Jülich naar Keulen. Hertog Walram IV van Limburg was in 1280 overleden, waarna zijn enige dochter Irmgarde het hertogdom erfde. Zij was getrouwd met Reinoud I van Gelre en er was bepaald dat, indien Irmgarde vóór haar man zou overlijden, deze het vruchtgebruik zou mogen genieten tot aan zijn dood. Maar toen Irmgarde in 1283 overleed, werd deze bepaling genegeerd en ontstond er zich al snel een conflict over de opvolging. Irmgarde's neef en meest nabije verwant Adolf V van Berg verkocht zijn opvolgingsrechten aan hertog Jan I van Brabant en dit was het begin van een jarenlange successiestrijd tussen Gelre en Brabant en hun respectievelijke bondgenoten: de aartsbisschop van Keulen, de heer van Valkenburg, de heer van Boxmeer, de graven van Vlaanderen en Luxemburg versus de graven van Loon, Gulik, Kleef en Holland, de heer van Horn en de opstandige Keulse burgerij.⁸¹

Jan van Cuijk was via zijn echtgenote Jutta van Nassau verwant aan het Gelderse huis. Hij trad diverse malen op als getuige voor zijn aangetrouwde neef Otto II van Gelre, maar de relatie tot diens zoon en opvolger Reinoud I (1271-1326) liet veel te wensen over. Waarschijnlijk bestond er een leenband met Gelre voor Jans bezittingen bij Roermond.⁸² Toch koos hij in de Limburgse opvolgingsoorlog de kant van de hertog van Brabant. In maart 1288 was Jan van Cuijk ook vazal geworden van graaf Adolf van Berg, een bondgenoot van Brabant.⁸³

In het conflict tussen Gelre en Brabant trad Jan van Cuijk niet op als onderhandelaar, maar wel als ridder, zoals de Brabantse kroniekschrijver Jan van Heelu uitvoerig verhaalt.⁸⁴ Als heer van Cuijk liet hij in 1285 de stad Grave versterken, wat door Gelre als een bedreiging werd ervaren.⁸⁵ Hij vocht voor Brabant in de Betuwe, ontzette Tiel dat door Reinoud van Gelre was ingenomen en leverde slag bij Driel.⁸⁶ Op 31 oktober 1286 werd er tussen Jan

⁷³ Over de ontwikkeling van deze raad, zie: Libon, *Recherches*. Zie ook Croenen, 'Governing Brabant', 39-76.

⁷⁴ Camps, *ONB* II, 662-664 nr. 1207 d.d. 17 april 1281.

⁷⁵ Voor wie hij vaak als getuige of scheidsrechter zal optreden (bijvoorbeeld: Foppens, *Diplomatum Belgicorum* IV, 573 nr. 82 d.d. 1285; Camps, *ONB* II, 759-763 nr. 1256 d.d. 19 februari 1288; Van Syngel, *DONB*, nr. 1291.02.11) en in 1300 als testamentuitvoerder (Van Syngel, *DONB*, nr. 1300.11.23). Klaversma, 'De geslachten', 7-61; Klaversma, 'De Hornes', 7-68.

⁷⁶ Croenen, *Familie en macht*, 243.

⁷⁷ Van Uytven, 'Standenprivileges en -beden', 413-456.

⁷⁸ Camps, *ONB* I, 561-562 nr. 458 d.d. 24 januari 1291; 562-563 nr. 459 d.d. 24 januari 1291; 577 nr. 474 d.d. 3 mei 1292.

⁷⁹ Zo stond Cuijk na de Slag bij Woeringen borg voor de naleving van de uitspraak van de bisschop van Kamerijk in de geschillen tussen de hertog van Brabant en de graaf van Gelre. Nijhoff, *Gedenkwaardigheden* I, 13-15 nr. 10 d.d. 31 oktober 1288.

⁸⁰ Koch, *OHZV*, 229-230 nr. 2744 d.d. 25 augustus 1292.

⁸¹ Roth, *Ene stille waerheit*, 101; Janssen, 'Die Schlacht bei Worringen', 251-257.

⁸² Coldewey, *De Heren van Kuyc*, 102.

⁸³ Lacomblet, *Urkundenbuch* II, 507 nr. 860 d.d. 6 maart 1288.

⁸⁴ Zie de uittreksels bij Wap, *Geschiedenis*, 84, 88-91.

⁸⁵ Jan van Heelu, *Rymkronyk*, 100-101.

⁸⁶ Wap, *Geschiedenis*, 84-85.

Duitse prent met betrekking tot de Slag bij Woeringen en het aandeel van de Keulse burgerij in de overwinning. Rechts de veldslag en een kar met de sleutel van de stad Keulen die door soldaten en burgers wordt teruggebracht. Links twee mannen die opgehangen zijn aan de stadspoort, de *Pfaffenporte*. Frans Hogenberg, Keulen 1574 (collectie Prentenkabinet Rijksmuseum Amsterdam)

Hertog Jan I van Brabant trekt ten strijde. Jan I van Cuijk diende de hertog niet alleen als onderhandelaar, maar ook in militair opzicht. Illustratie uit de *Codex Manesse* of *Groß Heidelberger Liederhandschrift*, circa 1304

van Cuijk (mede namens de hertog van Brabant) en de graaf van Gelre een verdrag gesloten tot staking van de wederzijdse vijandelijkheden in het Land van Kessel, de heerlijkheid Rode en het land van Cuijk, de stad Grave uitgezonderd.⁸⁷

Op 5 juni 1288 had in Woeringen, ten noorden van Keulen, de beslissende veldslag plaats.⁸⁸ Op het slagveld ontpopte Jan van Cuijk zich tot een der moedigste ridders in het kamp van de hertog van Brabant. Bij Jan van Heelu lezen we: *'Hier noemic nu enen van den besten / Die in des hertoghen side / Met banieren was ten stride: / Dat was van Kuc her Jan, / Die in den strijt,*

*doe men began, / Comen was in groeter noot.'*⁸⁹ Brabant kwam als grote overwinnaar uit de strijd. Graaf Reinoud van Gelre en de Keulse aartsbisschop Siegfried van Westerburch werden gevangen genomen.

In de Limburgse Successieoorlog had Jan van Cuijk dus de kant van Brabant gekozen, hoewel hij niet alleen familie- en leenbanden had met Gelre, maar bovendien ook leenplichtig was aan het aartsbisdom Keulen.⁹⁰ Aartsbisschop Siegfried van Westerburch, die tot 6 juli 1289 gevangen werd gehouden, verweet Cuijk blijkbaar dat deze niets had gedaan om hem ter hulp te komen. In september 1289 verklaarde Jan immers dat hij de hertog van Brabant als zijn heer beschouwde. Hij erkende ook dat hij, net als zijn voorvaderen, vazal van de Keulse kerk was en verklaarde dat hij de aartsbisschop niet geholpen had omdat de dienstmannen van de Keulse kerk een zending wijn die voor Jan was bedoeld onderschept en gestolen hadden.⁹¹ De leenband tussen Cuijk en Keulen werd enkele maanden later bevestigd door paus Nicolaas IV.⁹² Dit betekende geenszins dat de banden met Keulen effectief aangehaald werden. In februari 1297 zou een groep Brabanders onder leiding van Jan

⁸⁷ Nijhoff, *Gedenkwaardigheden* I, 6-7 nr. 3 d.d. 31 oktober 1286; Wilhelm, *Corpus II*, 192 nr. 841 d.d. 31 oktober 1286.

⁸⁸ Janssen en Stehkämper, *Der Tag bei Worringen*.

⁸⁹ Jan van Heelu, *Rymkronyk*, 300.

⁹⁰ Coldewey, *De Heren van Kuyc*, 43, 63-66.

⁹¹ Knipping, *Die Regesten III/2*, nr. 3235 d.d. 7 september 1289.

⁹² Knipping, *Die Regesten III/2*, nr. 3262 d.d. 18 januari 1290.

van Cuijk zelfs een geldtransport gestolen hebben dat bestemd was voor de aartsbisschop.⁹³ Pas na het overlijden van Siegfried van Westerburch (7 april 1297) werd de relatie met Keulen hersteld.

Vlaanderen: in dienst van Gwijde van Dampierre (vanaf 1293), behendig laverend in een complex feodaal netwerk

Tegen het begin van de jaren 1290 was Jan I van Cuijk met diverse heren verbonden. Hij was leenman van de Rooms-koning (voor het Land van Cuijk) en van de bisschop van Utrecht (voor bezittingen in het Sticht). Hij onderhield ook leenbanden met de graven van Gelre en Holland, met de aartsbisschop van Keulen en met de hertog van Brabant, tot wiens belangrijkste raadgever hij zich ontwikkelde. In 1288 ontving hij een renteleen van de graaf van Berg. En vanaf 1289 zien we dat er contacten zijn met Gwijde van Dampierre, graaf van Vlaanderen. Jan van Cuijk stond borg voor een som geld die de graaf moest betalen en hij bepaalde de wisselkoers van de vierduizend mark die Gwijde aan de hertog van Brabant verschuldigd was.⁹⁴ In 1291 gaf hij – samen met Walram, heer van Monschau en Valkenburg – *vidimus* van de oorkonde betreffende de verpanding van Gelre aan Gwijde van Dampierre.⁹⁵ In mei 1292 stond hij opnieuw borg voor de graaf van Vlaanderen.⁹⁶ En op 8 juni 1292 moest hij oordelen of de som van 5.500 pond die Gwijde aan de hertog van Brabant betaald had in aflossing van de schulden van Reinoud van Gelre, toereikend was.⁹⁷

Maar dan zien we dat Jan van Cuijk op 24 augustus 1292 beloofde om Jan II van Avesnes, graaf van Henegouwen, met vijftig man te zullen dienen.⁹⁸ Jan II van Avesnes, graaf van Henegouwen, was via moederszijde een volle neef van Floris V. Maar de Avesnes waren ook gezworen vijanden van de Dampierres, een conflict dat zijn oorsprong vond in de twist over de erfenis van gravin Margareta van Constantinopel die gevoerd werd tussen haar kinderen uit haar twee huwelijken.⁹⁹ Vermoedelijk handelde Jan hier onder druk van Floris V.

In elk geval werd Jan van Cuijk in september 1293 vazal van Vlaanderen voor 120 pond Parisis per jaar en de toekenning van een eenmalig bedrag van 2.000 pond Tournoois. Hij beloofde Gwijde tegen iedereen te zullen dienen, behalve tegen de koning van Duitsland, de hertog van Brabant, de graaf van Kleef en de graaf van Holland. Er werd ook bepaald dat Jan van Cuijk de graaf van Holland niet mocht helpen tegen de graaf van Vlaanderen.¹⁰⁰

Deze bepalingen schetsen een goed beeld van het – op dat moment reeds – complexe feodaal-politieke netwerk waarin Jan van Cuijk zich bewoog. De koning van Duitsland was zijn directe leenheer. Uit de periode van het koningschap van Rudolf I zijn geen documenten bekend waaruit contacten tussen Cuijk en de Rooms-koning blijken, maar dat veranderde toen Adolf van Nassau, neef (oomzegger) van Jan van Cuijk, in 1292 tot koning gekozen werd. Vanaf dat moment trad Cuijk diverse malen op als getuige voor de Rooms-koning (vaak in duo met de hertog van Brabant) en scheidsrechter (vaak in geschillen tussen de Rooms-koning en de hertog van Brabant).¹⁰¹ Van de hertog van Brabant was Jan van Cuijk de belangrijkste raadgever en vertrouwensman (en waarschijnlijk ook vazal). Zijn relatie tot de graaf van Holland is ook bekend, maar het voorbehoud dat gemaakt wordt ten aanzien van de graaf van Kleef is minder gemakkelijk te duiden. Pas in de periode 1298-1301 trad Cuijk diverse keren op als getuige voor de graaf Dirk VIII van Kleef.¹⁰² Er bestonden familiebanden tussen Cuijk en Kleef: Dirk van Kleef was gehuwd met de zuster van Reinoud van Gelre; de gravin van Kleef was dus een volle nicht van Jutta van Nassau, de echtgenote van Jan van Cuijk. De graaf van Kleef was tevens een oude bondgenoot van Holland en Brabant.¹⁰³

De bepaling dat Jan van Cuijk de graaf van Holland niet mocht helpen tegen de graaf van Vlaanderen moet worden gezien in het kader van het conflict tussen deze twee heren over Zeeland-bewesten-Schelde. Dat laatste gebied werd door de graven van Holland in leen gehouden van de graaf van Vlaanderen (als achterleen van het Rijk), maar vormde sinds de twaalfde eeuw een twistappel tussen beide graafschappen. In 1256 werd een vredesverdrag gesloten dat in 1269 uiteindelijk bezegeld werd met een huwelijk tussen Floris V en Beatrijs van Dampierre. De dynastieke verbintenis leidde echter niet tot het beoogde resultaat en de verhouding tussen Holland en Vlaanderen bleef gespannen; vanaf 1287 laaide het conflict weer hoog op.¹⁰⁴

Het begin van de Engels-Franse oorlog (1294-1295): toponderhandelaar voor het Engelse kamp

Vanaf 1285 werd de Engelse koning Edward I in Frankrijk geconfronteerd met koning Filips de Schone aan wie hij in mei 1286 hommage deed voor het hertogdom Aquitanië, dat Engels bezit was: de koning van Engeland was als hertog van Aquitanië de leenman van de Franse koning. De vele problemen op zee tussen Anglo-Aquitaanse en Normandische zeelui verschaften de Franse koning de gelegenheid om zijn vazal op de knieën te krijgen en de centrale koninklijke macht te verstevigen. Hoewel het er begin 1294 nog naar uitzag dat er een overeenkomst getekend zou worden, werd het hertogdom eind mei van dat jaar door de Franse koning in beslag genomen. Dat betekende oorlog.

Edward verbood alle scheepvaartverkeer van en naar het continent. De wolhandel kwam onder koninklijke controle te staan en er werd een belasting op geheven. Dat geld werd gebruikt om bondgenoten te werven op het continent. Eerst zou Rooms-koning Adolf van Nassau bewerkt worden. Om hem tot deelname aan de oorlog te bewegen werd op 20 juni 1294 een Engels gezantschap naar het continent gestuurd. Naast de aartsbisschop van Dublin, de bisschop van Durham en twee Engelse baronnen, maakte ook Floris V deel uit van het gezelschap.¹⁰⁵ Die was sinds 1281 een bondgenoot van de Engelse koning. Zijn oudste zoon Jan – voor wie een huwelijk geregeld was met de dochter van Edward I –

93 Knipping, *Die Regesten* III/2, nr. 3504 d.d. 7 februari 1297.

94 De Saint-Genois, *Monuments anciens* I, 778. Jan van Heelu, *Rymkronyk*, 509.

95 De Saint-Genois, *Inventaire analytique*, 164 nr. 551 d.d. februari 1291; 165 nr. 556 d.d. maart 1291. In 1286 was Margareta van Dampierre, een dochter van Gwijde, gehuwd met Reinoud I van Gelre. Met de Limburgse successieoorlog had de graaf van Gelre zich zo diep in de schulden gestoken dat hij zich genoodzaakt zag zijn graafschap te verpanden aan zijn schoonvader. Cuijk was ook al getuige voor Gelre bij de verpanding in februari 1290. De Saint-Genois, *Inventaire analytique*, 163-164 nr. 550 d.d. februari 1291. De graaf van Gelre leende ook geld bij Jan van Cuijk. Van den Bergh, *Gedenkstukken* I, 53 nr. 31 d.d. 10 juni 1291.

96 De Saint-Genois, *Inventaire analytique*, 187 nr. 636 d.d. 21 mei 1292.

97 Queller, 'Diplomatic Personnel', 402.

98 Martène en Durand, *Thesaurus* I, 1246.

99 Divivier, *Les influences*; Vandermaesen, 'Vlaanderen en Henegouwen', 399-414; Vandermaesen, 'Het graafschap Henegouwen', 441-442.

100 Koch, *OHZV*, 329-330 nr. 2829 d.d. september 1293. Op 29 december 1294 verklaart Cuijk voldaan te zijn wegens zijn leen. Van den Bergh, *Gedenkstukken* I, 61 nr. 45 d.d. 29 december 1294.

101 Lacomblet, *Urkundenbuch* II, 553-554 nr. 934 d.d. 11 oktober 1292; Van Syngel, *DONB*, nr. 1292.06.30; Böhmer, *Regesta Imperii* VI, 2, 43-44 nr. 101 d.d. 11 oktober 1292. Zie ook infra. Begin 1294 kreeg Jan van Cuijk zelfs de opdracht om samen met de graaf van Loon op te treden als plaatsvervanger van de Rooms-koning bij de investituur van de abdis van Nijvel (Böhmer, *Regesta Imperii* VI, 2, 115-116 nrs. 347-348 d.d. 4 januari 1294).

102 Coldewey, *De heren van Kuyc*, 109.

103 Van Winter, 'De landsheren', 63-64.

104 Roth, *Ene stille waarheyd*, passim.

105 Koch, *OHZV*, 387-389 nr. 2884 d.d. 20 juni 1294.

Edward I, koning van Engeland, knielt voor Philips de Schone, koning van Frankrijk, om zijn eed van trouw af te leggen. Edward was een vazal van Philips voor het hertogdom Aquitanië. Illustratie door Jean Fouquet in de *Grandes Chroniques de France*, vijftiende eeuw (en.wikipedia.org; collectie Bibliothèque Nationale, Parijs, Ms.Fr.6455)

verbleef aan het Engelse hof en voor deze oorlog had hij – tegen betaling – duizend gepantserde krijgslieden toegezegd.¹⁰⁶ Floris was ook verwant met Adolf van Nassau, die tevens zijn leenheer was. Er werd al snel een bondgenootschap tussen Engeland en Duitsland bezegeld, op 10 augustus in Dordrecht. Graaf Floris en de aartsbisschop van Keulen traden op voor de Duitse kant. Deze overeenkomst betekende dat Edward I jaarlijks honderdduizend mark moest betalen.¹⁰⁷

De continentale coalitie tegen Filips IV begon stilaan vorm te krijgen. Holland en Duitsland waren al toegetreden.

Daarna richtte Edward I zijn pijlen op Brabant. Hertog Jan I was in 1294 overleden en opgevolgd door zijn zoon Jan II. In de lente van 1295 reisde de hertog naar Llanfaes op het eiland Anglesey om er met zijn schoonvader te onderhandelen over een verdrag (Jan II was in 1290 gehuwd met een dochter van Edward I). Jan van Cuijk vergezelde hem als zijn raadgever, maar trad tevens op voor Adolf van Nassau. Deze had er zich in maart 1295 bij Edward I over beklagd dat de Engelsen schip en lading van burgers van Dortmund en Riga in beslag hadden genomen.¹⁰⁸ Jan van Cuijk onderhandelde over de zaak, zorgde ervoor dat het beslag werd opgeheven en stond er zelf borg voor dat de schepen niet naar Frankrijk zouden varen en zo de Engelse zaak schaden.¹⁰⁹

Op 23 april 1295 kwam hertog Jan II van Brabant tot een akkoord met Edward I en sloten beiden een verdrag. Brabant zegde de hulp van tweeduizend ridders en wapenknechten toe in ruil voor 128.000 pond. Als gevolg van deze overeenkomst werd de Engelse wolstapel vanuit Dordrecht (Holland) naar Mechelen (Brabant) overgebracht, een zware klap voor Edwards andere bondgenoot Floris V. Kort nadien sloten ook de graven van Gulik en Bar een bondgenootschap met de Engelse koning. Met Engels geld werden zoveel mogelijk medestanders geronseld.¹¹⁰

Eveneens op 23 april 1295 trad Jan van Cuijk in dienst van Edward I tegen een levenslang jaargeld van tweehonderd pond zwarte Tournooisen, uit te betalen in pond Sterling door de *Exchequer* te Westminster; de letters patent ontving hij op 28 april.¹¹¹ Die dag kreeg Jan van Cuijk van Edward I zijn eerste opdracht: hij moest namens de koning bemiddelen in het conflict tussen Floris V en Gwijde van Dampierre om het bezit van Zeeland-bewesten-

Edward I van Engeland zit vanaf zijn verhoogde troon het parlement voor. Op de afbeelding zien we links van hem kind-koning Alexander III van Schotland, rechts Llewellyn prins van Wales. Ook de aartsbisschop van York (uiterst rechts) en de bisschop van Westminster (uiterst links) zijn present. Uit: Sir Thomas Wriothesley, *The Wriothesley Garter book*, circa 1530. Handschrift op vellum, ingekleurde pentekeningen, 127 folio's (www.royal.uk)

Schelde.¹¹² Vlaanderen en Holland vormden twee belangrijke onderdelen van de continentale coalitie die Edward I voor ogen had om Filips de Schone te verpletteren. Omdat Gwijde van Dampierre en Floris V elkaar beoorloogden over Zeeland, ondernam de Engelse koning stappen om de twee met elkaar te verzoenen en te verenigen tegen de koning van Frankrijk. Al op 6 mei werd er een wapenstilstand gesloten tussen Holland en Vlaanderen; de wapenstilstand moest duren tot eind augustus.¹¹³ Later in 1295, in oktober, maakte Jan van Cuijk deel uit van een Engels gezantschap naar Adolf van Nassau.¹¹⁴

De moord op Floris V (1296): hoog spel om de Engelse coalitie op het continent te redden (en een oude rivaal uit te schakelen)

Op 1 januari 1296 had Edward I de Hollandse graaf Floris V nog aangeduid als een van zijn gezanten voor de vredesbesprekingen in Kamerijk.¹¹⁵ Daar zouden ook verdere afspraken gemaakt worden over de Hollandse militaire steun aan Engeland.¹¹⁶ Floris was echter al geruime tijd niet meer zo ingenomen met de Engelse koning. Een paar jaar voordien had

¹¹⁰⁶ Verkaik, *De moord*, 118.

¹¹⁰⁷ Koch, *OHZV*, 399-401 nr. 2898 d.d. 1294; 401-402 nr. 2899 d.d. 10 augustus 1294.

¹¹⁰⁸ Böhmer, *Regesta Imperii* VI, 2, 189 nr. 564 d.d. 19 maart 1295; 191 nr. 567 d.d. 22 maart 1295.

¹¹⁰⁹ *Calendar of the Close Rolls. Edward I. 1288-1296*, 411.

¹¹¹⁰ Powicke, *The thirteenth century*, 660-664; Kerling, *Commercial relations*, 5-7.

¹¹¹¹ *Calendar of the Patent Rolls. Edward I. A.D. 1292-1301*, 134; Lyon, *From fief to indenture*, 288.

¹¹¹² Koch, *OHZV*, 504-505 nr. 2991 d.d. 28 april 1295; 505 nr. 2992 d.d. 28 april 1295.

¹¹¹³ Koch, *OHZV*, 507 nr. 2995 d.d. [kort voor of op 6 mei 1295]; 508-510 nr. 2996 d.d. 6 mei 1295. Na afloop van de wapenstilstand ging de strijd echter onverminderd voort. Funck-Brentano, *Philippe le Bel*, 156-157; De Graaf, *Oorlog om Holland*, 176-178.

¹¹¹⁴ De Sturler, *Les relations politiques*, 161.

¹¹¹⁵ Koch, *OHZV*, 578-579 nr. 3063 d.d. 1 januari 1296; 579-580 nr. 3064 d.d. 1 januari 1296; 580-581 nr. 3065 d.d. 1 januari 1296; 581-582 nr. 3066 d.d. 1 januari 1296.

¹¹¹⁶ Koch, *OHZV*, 578-579 nr. 3063 d.d. 1 januari 1296. Zie ook Koch, *OHZV*, 578 nr. 3062 [uiterlijk 1 januari 1296]: Floris V zegt toe aan Edward I om gewapende hulp troepen te leveren voor de oorlog tegen de koning van Frankrijk.

Op 27 juni 1296, niet ver van zijn kasteel Muiderberg, wordt graaf Floris de Vijfde, bijgenaamd 'der keerlen god', door Gerard van Velsen vermoord. Kopergravure, circa 1760, 20 x 15 cm (www.antiquariaatvictory.nl)

hij al een eerste opdoffer te verwerken gekregen. In 1291-92 had Edward immers een beslissing moeten nemen over de toekomst van Schotland. Floris V was een van de kandidaten om plaats te nemen op de vacante Schotse troon, maar hij greep naast de prijs: John Balliol werd koning van Schotland.¹¹⁷ Het is zeer plausibel dat door deze beslissing de liefde van Holland voor Engeland reeds flink bekoeld was. En de weigering van Edward om de graaf van Holland te steunen in zijn strijd tegen de Vlamingen in Zeeland, zal de relatie ook niet echt ten goede gekomen zijn. Anderzijds verbleef de Hollandse troonopvolger aan het Engelse hof, wat de graaf min of meer dwong om in het Engelse kamp te blijven.¹¹⁸

Toen Edward in 1295 een overeenkomst met de hertog van Brabant sloot en de wolstapel van Holland naar Brabant verplaatste, voelde Floris zich verraden. Al deze gebeurtenissen waren niet aan de aandacht van Filips de Schone ontsnapt en in de zomer van 1295 had hij Robert d'Artois naar Holland gezonden om Floris V te bewerken. Het beoogde resultaat werd bereikt op 9 januari 1296: toen verbond de graaf van Holland zich ertoe om Filips de Schone te helpen in zijn oorlog tegen Engeland. Floris kreeg 25.000 pond Tournoois en een renteleen van 4.000 pond Tournoois om de koning en diens bondgenoten te helpen in zijn oorlog tegen Engeland.¹¹⁹ Het akkoord werd in het grootste geheim gesloten.¹²⁰

Op 24 januari 1296 was Edward op de hoogte van het geheime verbond en hij verbood onmiddellijk alle handel met de landen van zijn nieuwe vijand; voortaan werd Brabant de bestemming van de Engelse export.¹²¹ Jan van Holland, de zoon van Floris die in Engeland werd opgevoed, werd automatisch gijzelaar.

Gerard van Velsen, de moordenaar van Floris V, wordt in een spijkerton door de straten gerold. Op de achtergrond de voorafgaande terechtstelling op een schavot. Tegenzijdige kopie naar de illustratie voor: A. Montanus, *Beschrijvinge der eerste inwoonders van Aemstellandt*, 1664 (collectie Prentenkabinet Rijksmuseum Amsterdam)

In de daarop volgende weken ontvouwde zich een complot tegen de Hollandse graaf. Op 23 juni 1296 werd Floris buiten de stadsmuren van Utrecht door Gerard van Velsen, Gijsbrecht van Amstel en Herman van Woerden gevangen genomen en opgesloten in het Muiderslot. De opzet was Floris daar gevangen te houden en zijn zoon Jan als Engelse marionet in Holland te installeren. Zo kon de Engelse coalitie op het continent gered worden. Drie dagen later schreef Edward I aan Rooms-koning Adolf om zich te beklagen over de ontrouw van Floris V.¹²² In de brief drukte Edward zijn bezorgdheid uit over de belangen van Jan, zoon van Floris, die bij hem aan het hof verbleef en opgevoed werd. Hij sprak de hoop uit dat de zaak beter gediend zou zijn in de persoon van de zoon dan in die van de vader.

Het plan liep evenwel anders toen het volk rond het slot toestroomde en de graaf opeiste. De ontvoerders beslisten om de graaf elders onder te brengen (in Engeland?), maar werden onderweg belaagd en – in paniek – bracht Gerard van Velsen de graaf om het leven. Van Velsen werd enkele dagen later gelyncht door een woedende menigte. Amstel en Woerden werden verbannen en hun bezittingen verbeurd verklaard.

¹¹⁷ Simpson, 'The claim of Florence', 111-124; Stones en Simpson, *Edward I*.

¹¹⁸ Verkaik, *De moord*, 115-116.

¹¹⁹ Over het systeem van rentelenen, zie: Lyon, *From fief to indenture*; Heirbaut, 'The fief-rente', 1-37.

¹²⁰ Van den Bergh, *OHZII*, 423- 424 nr. 926 d.d. 8 januari 1296; 424 nr. 927 d.d. 8 januari 1296; Verkaik, *De moord*, 116-118.

¹²¹ Verkaik, *De moord*, 135.

¹²² Van den Bergh, *OHZII*, 433 nr. 949 d.d. 26 juni 1296.

Jan Willem Verkaik heeft uitvoerig en overtuigend aangetoond dat Jan van Cuijk het brein is geweest achter de samenzwering tegen Floris V. Er zijn inderdaad veel elementen die in die richting wijzen. Op 4 mei 1296 had Jan zijn kapelaan Hendrik naar Floris gezonden om mee te delen dat hij de graaf niet langer als zijn leenheer erkende.¹²³ Later zou blijken dat dit de eerste stap was in de uitvoering van het samenzweringsplan. Melis Stoke beschrijft hoe de graaf hiermee lachte en zei: *'nu, wat sal ic eten? / De heer van Kuuc ontseghet mi / Bi desen pape. Wat meent hi: / Sal hi mi uten lande driven? / So salre cumme iement in bliven'*.¹²⁴

Jan van Cuijk was niet aanwezig bij de gevangenneming van de graaf of bij de moord een paar dagen later. Maar na de moord werd door Engeland een bedrag van 40.000 pond zwarte Tournooisen betaald aan hertog Jan II van Brabant, Jan van Cuijk, Gijsbrecht van Amstel en Herman van Woerden.¹²⁵ Amstel en Woerden kennen we al uit het conflict tussen Floris V en het Sticht; beide heren waren op dat moment zwaar gestraft en vernederd door Floris en hadden tal van redenen om aan de samenzwering deel te nemen. Jan van Cuijk was verwant aan Amstel, Woerden en Gerard van Velsen. Hij was een volle neef van Gijsbrecht IV van Amstel, wiens zuster Elisabeth (overleden in 1293) getrouwd was met Herman VI van Woerden (1274-1304), wiens zuster Hildegonde getrouwd was met Gerard van Velsen (1267-1296).¹²⁶

Na de moord hadden Jan van Cuijk en zijn vrienden steun gezocht bij bisschop Willem van Utrecht, maar deze sloot eind september 1297 vrede met de nieuwe graaf Jan I van Holland en beloofde de moordenaars van graaf Floris uit zijn land te zullen houden.¹²⁷ In een ongedateerde brief liet Jan van Cuijk weten dat dit voor hem en zijn vrienden een groot gevaar betekende.¹²⁸

Op 17 en 18 oktober 1299 verklaarden graaf Jan van Avesnes van Henegouwen, graaf Jan I van Holland en magistraten en gemeenten van Dordrecht, Middelburg, Zierikzee, Leiden, Delft, Haarlem, Alkmaar en Geertruidenberg dat ze zich nooit zouden verzoenen met de schuldigen aan de dood van graaf Floris V of met hun nakomelingen, dat ze zich op hen zouden wreken en tegengaan dat anderen zich met hen zouden verzoenen. In het document worden als daders vermeld: Jan van Cuijk, Jan van Heusden, Gijsbrecht van Amstel, Herman van Woerden en Gerard van Velsen.¹²⁹ Ook in andere documenten wordt Jan van Cuijk als medeplichtige genoemd.¹³⁰ Diezelfde documenten duiden ook de hertog van Brabant en de graaf van Vlaanderen als medeplichtigen aan de moord op Floris V aan, twee heren bij wie Jan van Cuijk in dienst was. En na de moord werden goederen van de samenzweerders door Holland geconfisqueerd: het betreft lenen van de heren van Cuijk, van Voorne, van Amstel, van Woerden en van Velsen.¹³¹

Het Frans-Hollandse verdrag van 6 januari 1296 was natuurlijk de trigger die het idee van de ontvoering deed ontstaan. Floris had er in de jaren voordien al geregeld voor gezorgd dat Jan van Cuijk enkele opdooffers te verwerken kreeg: de vernederingen naar aanleiding van het conflict tussen Floris en de elect van Utrecht, de geschiedenis met betrekking tot het slot Ter Horst en de (vermoedelijk gedwongen) opdracht van Tongelaar. Dat de relatie tussen beiden grondig verstoord was, blijkt uit een bijzondere bepaling die via een afzonderlijk document aan het genoemde verdrag werd toegevoegd: dat graaf Floris V niet zoals bepaald bij het tussen hem en de koning van Frankrijk gesloten verdrag, gehouden was oorlog te voeren tegen degenen die tegen betaling bondgenoten van de koning van Engeland zijn geworden, maar alleen tegen de heer van Cuijk en de heer van Valkenburg.¹³²

De Frans-Vlaamse oorlog: gezant tussen Edward I en Gwijde van Dampierre (1296-1303)

Gwijde van Dampierre (1252-1305), graaf van Vlaanderen, afgebeeld op een muurschildering in de Gravenkapel van de Onze-Lieve-Vrouwekerk in Kortrijk (beeldbank.kortrijk.be)

De oorlog tussen Engeland en Frankrijk had een groot effect op het graafschap Vlaanderen.¹²³ Politiek gezien was de graaf een leenman van de Franse koning, maar op economisch vlak was het graafschap afhankelijk van de invoer van Engelse kwaliteitswol voor de vervaardiging van het befaamde Vlaamse luxe laken. Na het uitbreken van de Frans-Engelse oorlog in mei 1294 verbood Filips de Schone de import van Engelse wol in het graafschap. Gwijde van Dampierre gaf als trouwe leenman aan zijn baljuws het bevel om overtreders te vervolgen en de wol in beslag te nemen. Anderzijds werd in augustus nog het definitieve akkoord over het huwelijk tussen Filippina van Dampierre en de Engelse kroonprins gesloten.¹²⁴ Filips de Schone spande zich in om deze alliantie te dwarsbomen. In oktober 1294 werden Gwijde en twee van zijn zonen in Parijs gearresteerd op beschuldiging van steun aan de Engelsen, een aanklacht die gebaseerd was op een valse oorkonde. Pas op 5 februari 1295 werden ze vrijgelaten in ruil voor de uitlevering van Filippina, die tot aan haar dood aan het Franse hof zou blijven en nooit met de Engelse kroonprins zou huwen. Filips verbood Gwijde om wie ook van zijn kinderen uit te huwelijken aan Engeland of een andere vijand van het koninkrijk. De graaf kon terugkeren naar Vlaanderen, maar was diep vernederd. Filips de Schone mengde zich steeds meer in interne Vlaamse aangelegenheden en ondermijnde door zijn muntordonnanties de wetgevende macht van de graaf.

¹²³ Koch, *OHZV*, 640 nr. 3117 d.d. 4 mei 1296.

¹²⁴ Brill, *Rijmkroniek van Melis Stoke*, boek IV, vv. 1266-1270.

¹²⁵ Koch, *OHZ*, V, 794 nr. 3280 d.d. [uiterlijk 7 mei 1297]; Verkaik, *De moord*, 138-139; De Sturler, *Les relations politiques*, 159, n. 91; 205, n. 175. Cuttino, *English Diplomatic Administration*, 129.

¹²⁶ Coldewey, *De Heren van Kuyc*, 92-93.

¹²⁷ Verkaik, *De moord*, 136-138. In 1298 zal deze situatie opnieuw veranderen: op 25 oktober sloten hertog Jan II van Brabant en bisschop Willem II van Utrecht een overeenkomst. De hertog zegde de bisschop alle hulp toe tegen graaf Jan I en verklaarde dat hij, in geval van onenigheid over een en ander met de bisschop, zich zou schikken naar de uitspraak van Jan van Cuijk en Floris Berthout; hij wees tevens Walram van Valkenburg en Jan van Cuijk aan als degenen die, mocht hij zijn verplichtingen niet nakomen, er op moesten toezien dat ze alsnog worden nagekomen. Koch, *OHZV*, 964-965 nr. 3428 d.d. 25 oktober 1298. Diezelfde dag verklaarde Willem dat Jan II, hertog van Brabant, en Jan van Cuijk hem 1.000 pond zwarte Tournooisen en 3.000 pond Brabants hebben betaald van een schuld van 5.000 pond zwarte Tournooisen en 4.000 pond Brabants. Van Syngel, *DONB*, nr. 1298.10.25.

¹²⁸ Koch, *OHZV*, 851-852 nr. 3329 d.d. [vermoedelijk kort na 30 september 1297]. Voor de juiste datering van de brief, zie Verkaik, *De moord*, 136-138.

¹²⁹ Koch, *OHZV*, 1094-1098 nr. 3520 d.d. 17 oktober 1299; 1098-1099 nr. 3521 d.d. 18 oktober 1299.

¹³⁰ Winkelman, *Acta Imperii Inedita II*, 755-56, nr. 1084; Schwalm, *Constitutiones I*, 41-42, nr. 51. Verkaik, *De moord*, 141.

¹³¹ Verkaik, *De moord*, 141-147, 174.

¹³² Verkaik, *De moord*, V, nr. 3077. Jan van Cuijk en Walram van Valkenburg waren verwanten en beide in dienst van Edward I. Ze verschijnen vaak samen in de documenten. Van Syngel, *DONB*, nr. 1291.02.11; The National Archives (Londen), E30/1373; Van den Bergh, *Gedenkstukken I*, 61-65 nr. 46 d.d. 22 februari 1296; 92-93 nr. 55 d.d. 25 mei 1298; Funck-Brentano, *Philippe le Bel*, 323; Verkaik, *De moord*, V, nr. 3428; Queller, 'Diplomatic Personnel', 396-397.

¹³³ Zie voor deze periode vooral Funck-Brentano, *Philippe le Bel*; Luykx, *Het grafelijk geslacht Dampierre*; Verbruggen en Falter, *1302. Opstand in Vlaanderen*.

¹³⁴ Filippina was het zevende kind van Gwijde van Dampierre en Isabella van Luxemburg (maart 1265). Het huwelijk zou ten vroegste in 1298 voltrokken worden.

Op 5 en 6 januari 1296 sloot Gwijde van Dampierre een overeenkomst met Frankrijk. Een paar dagen later voegden ook Floris V van Holland en Jan van Avesnes, graaf van Henegouwen, zich bij de coalitie.¹³⁵ Beiden waren vijanden van Vlaanderen: de eerste omwille van de strijd om Zeeland-bewesten-Schelde, de tweede wegens een reeds lang aanslepende familievete en het feit dat Gwijde de belangrijke Henegouwse stad Valenciennes in bezit had. Ondertussen holde Filips de Schone de macht van de Vlaamse graaf verder uit en vernederde hem op een dusdanige wijze dat de loyaliteit van Gwijde stevig afnam. Op 7 januari 1297 sloot de graaf van Vlaanderen dan ook een bondgenootschap met Engeland. Edward I bezegelde het akkoord in Ipswich, Gwijde in Wijnendale.¹³⁶ In de oorkonde die door Gwijde bezegeld werd, wordt verwezen naar de eed die op zijn bevel en in zijn naam gezworen werd door de Vlaamse procureurs Hendrik van Blamont en Jan van Cuijk. De voorbereidingen voor het verdrag waren vermoedelijk in de maanden voordien gebeurd. De Vlaamse procureurs Hendrik van Blamont en Jan van Cuijk hadden in Engeland over de voorwaarden onderhandeld met de bisschoppen van Durham en Chester en met Hugh le Dispenser. Waarschijnlijk was ook de koning persoonlijk aanwezig, aangezien de Engelse oorkonde van 7 januari spreekt van de eed die door de onderhandelaars in zijn naam en in zijn aanwezigheid gezworen werd.

Op 9 januari 1297 stuurde Gwijde de abten van Floreffe en Gembloers met een memorandum naar koning Filips. Hierin somde Gwijde al zijn grieven op en legde uit waarom hij zich niet meer gebonden voelde door het leencontract.¹³⁷ Diezelfde dag gaf hij opdracht aan Hendrik van Blamont, Jan van Cuijk en Jacob van Deinze om naar Engeland te reizen en de verdragen met Edward I te ratificeren door middel van een eed gezworen in aanwezigheid van de koning.¹³⁸ Uit de instructies die deze heren meekregen, blijkt dat Hendrik van Blamont en Jan van Cuijk al vroeger, enige tijd voordat de Engelse gezanten naar Kamerijk waren gekomen, waren uitgezonden om met de Engelse koning te onderhandelen, maar door tijdsdruk niet in hun opzet waren geslaagd.¹³⁹ Op 12 mei 1296 had Edward gezanten naar Kamerijk gezonden voor vredesbesprekingen tussen de Franse koning enerzijds en Edward en de Rooms-koning anderzijds.¹⁴⁰ De hertog van Brabant was daar ook aanwezig, op verzoek van de Engelse koning.¹⁴¹ Volgens Melis Stoke was het ook in Kamerijk dat rond die periode het plan beraamd werd voor de ontvoering van Floris V; vertegenwoordigers van Vlaanderen, Brabant en Engeland keurden daar de door Jan van Cuijk uitgedachte samenzwering goed.¹⁴² Ook in een brief die Edward in 1304 aan Walter Langton schreef over deze zaak, wordt gesproken over de geschreven overeenkomst die Cuijk en Amstel in Kamerijk hadden gemaakt. Jan van Cuijk werd gevraagd om naar Engeland te komen en de overeenkomsten mee te brengen.¹⁴³ Het is zeer plausibel dat er bij die gelegenheid ook al voorbereidingen getroffen werden voor een alliantie tussen Engeland en Vlaanderen. Met Holland en Henegouwen in het Franse kamp, was de Vlaamse steun voor Edward uiterst belangrijk geworden. Gwijde had tussen 6 januari en 12 mei 1296 al genoeg beledigingen van zijn leenheer moeten slikken en had ongetwijfeld oor voor een voorstel van Engelse zijde.¹⁴⁴

Op 2 februari 1297, in de kapel van Onze-Lieve-Vrouw te Walsingham, verklaarden Hendrik van Blamont en Jan van Cuijk dat ze in naam van de graaf van Vlaanderen gezworen hadden zich te zullen houden aan het verdrag met Edward I.¹⁴⁵ Samen met Jacob van Deinze beloofden ze ook dat, indien het huwelijk van de Engelse kroonprins met Filippina niet zou kunnen doorgaan, hij haar zuster Isabella zou huwen.¹⁴⁶ De Vlaamse gezanten ontvingen ook geld voor Gwijde van Dampierre.¹⁴⁷ Op 6 februari hernieuwde koning Edward I de letter patent van 28 april 1295 omdat Jan van Cuijk

het origineel verloren had.¹⁴⁸ Op 14 februari ontving hij in Westminster nog geld van Edward I ten behoeve van Walram van Valkenburg.¹⁴⁹ En op 19 februari nam hij vierduizend pond Tournoois voor de hertog van Brabant in ontvangst: de eerste betaling van de veertigduizend pond die Edward I op 4 februari 1297 te Walsingham aan zijn schoonzoon beloofd had in het kader van de Engels-Brabantse alliantie.¹⁵⁰ Ook deze overeenkomst werd allicht door Jan van Cuijk onderhandeld.

Groot met beeltenis van Edward I.
Deze munt was vier pences
(penningen of pennies) waard
(commons.wikimedia.org)

Gezanten van de Franse koning werden op 18 februari 1297 in Kortrijk ontvangen. Gwijde liet zich bij deze gelegenheid bijstaan door zijn zonen, hertog Jan van Brabant en tal van edelen onder wie Walram van Valkenburg en Hendrik van Cuijk, de zoon van Jan (Jan zelf was op dat moment nog in Engeland). De breuk tussen Frankrijk en Vlaanderen was definitief en de leenopzegging van Gwijde van Dampierre betekende zoveel als een oorlogsverklaring. De graaf van Vlaanderen ging op zoek naar bondgenoten. Met de steun van Engeland slaagde hij erin om – tegen betaling – Jan van Holland aan zijn zijde te krijgen, evenwel zonder veel expliciete hulp. De graaf van Bar zegde ook zijn steun toe in ruil voor een geldleen.¹⁵¹ De hertog van Brabant mengde zich nauwelijks in het conflict, ook al was hij de drijvende kracht geweest achter de Engels-Vlaamse alliantie.¹⁵² Lodewijk van Velthem schreef in zijn *Spiegel Historiael* dat hij de hertog al eind 1296 had horen spreken met Valkenburg en Cuijk en dat uit het gesprek was gebleken dat de hertog een tactiek in gedachten had waarbij hij buiten de strijd bleef, maar er wel veel voordeel uit zou halen.¹⁵³

135 Funck-Brentano, *Philippe le Bel*, 157-160.

136 De Limburg-Stirum, *Codex I*, 111-120, nrs. 30 en 31 d.d. 6 januari 1297.

137 De Limburg-Stirum, *Codex I*, 133-146, nr. 41 d.d. 9 januari 1297.

138 Kervyn de Lettenhove, 'Études', 26. Over Jacob van Deinze, zie: Queller en Kittell, 'Jakemon of Deinze', 286-321.

139 Queller, 'Diplomatic Personnel', 416.

140 Chaplais en Ferguson, *Treaty rolls I*, 117-119.

141 Chaplais en Ferguson, *Treaty rolls I*, 169-170. Zie ook Verkaik, *De moord*, 185-186.

142 Brill, *Rijmkroniek van Melis Stoke*, boek IV, vv. 1226-1234.

143 Chaplais, *English medieval diplomatic practice I/2*, 694-695.

144 Funck-Brentano, *Philippe le Bel*, 164-179.

145 De Limburg-Stirum, *Codex I*, 158-159, nr. 47 d.d. 2 februari 1297. Diezelfde dag ontving Jan van Cuijk van Edward I ook geld voor de hertog van Brabant. *Calendar of the Patent Rolls. Edward I. A.D. 1292-1301*, 231, 232.

146 De Saint-Genois, *Inventaire analytique*, 304 nr. 1040 d.d. ca. 1299. Zie ook De Saint-Genois, *Inventaire analytique*, 295 nr. 1013 d.d. 20 juni 1299; Rymer, *Foedera I3*, 173 (bisschoppen van Durham en Coventry als vertegenwoordigers van Edward I); Funck Brentano, *Philippe le Bel*, 206, n. 4; Verkaik, *De moord*, 143.

147 Verkaik, *De moord*, 143; Lyon, *From fief to indenture*, 290-291.

148 *Calendar of the Patent Rolls. Edward I. A.D. 1292-1301*, 232.

149 The National Archives (Londen), E30/1373.

150 Zie voor de complexe afhandeling van de hele transactie Maitland, *Records of the Parliament*, 339-341.

151 De graaf van Bar had familiebanden met het Vlaamse (Gwijde was gehuwd met Isabella van Luxemburg, dochter van Margareta van Bar) en het Engelse huis (door zijn huwelijk met een dochter van Edward I).

152 Funck-Brentano, *Philippe le Bel*, 230.

153 Lodewijk van Velthem, *Spiegel historiael II*, Boek 3, vv. 2616-51.

Op 15 juni 1297 vielen Franse troepen Kroon-Vlaanderen binnen.¹⁵⁴ Gwijde stond er zo goed als alleen voor, want de door Edward I en Adolf van Nassau beloofde steun bleef uit.¹⁵⁵ Hij kon wel een beroep doen op de edelen die via een renteleen aan hem gebonden waren. Zo had ook Jan van Cuijk zich geëngageerd om dertig strijders te sturen; zijn zoon Hendrik zou er vijftien leveren.¹⁵⁶

Er gingen tal van brieven over en weer tussen Engeland en het continent.¹⁵⁷ Op 2 augustus schreef Edward brieven aan de Rooms-koning, de hertog van Brabant, Jan van Cuijk en tal van edelen dat hij verhinderd geweest was om naar het continent te vertrekken en waarin hij hen vroeg Vlaanderen zo spoedig mogelijk te hulp te schieten.¹⁵⁸ Tien dagen later kondigde hij eindelijk aan dat hij de overtocht spoedig zou maken; ook dit bericht werd aan Jan van Cuijk gestuurd.¹⁵⁹ Hij lichtte het anker op 23 augustus en landde een paar dagen later in Sluis, maar het leger dat hij bij zich had, bleek veel kleiner dan voorzien. En hij kwam sowieso te laat. Tijdens de tien weken durende militaire confrontatie in het zuidelijk deel van het graafschap was gebleken dat de Vlamingen in geen enkel opzicht tegen de Franse legermacht opgewassen waren.¹⁶⁰

De troepen van de graaf van Bar, de Vlaamse bondgenoot, werden ook uitgeschakeld en de Rooms-koning had eind juli al onderhandelingen met Frankrijk opgestart, met op 10 augustus een verdrag als gevolg.¹⁶¹ Het geld dat Edward aan Adolf beloofd had, werd immers niet betaald dus de Duitse troepen bleven in Duitsland. Eind augustus schreef Adolf van Nassau aan Gwijde van Dampierre dat hij zich verontschuldigde dat hij de beloofde hulp – onderhandeld door Jan van Cuijk – niet kon sturen.¹⁶² Toch probeerde Edward, die vanaf september 1297 in Gent verbleef, de Rooms-koning alsnog over te halen om militaire steun tegen Filips de Schone te verschaffen.¹⁶³ Hier zien we Jan van Cuijk opnieuw op het toneel verschijnen. In een brief aan Edward I die kort na 30 september moet gedateerd worden, liet hij weten dat hij aan de opdracht alle zorg zou besteden.¹⁶⁴ Jan was samen met Reginald Ferrer en Richard de Haverding naar Duitsland gezonden om met Adolf van Nassau te onderhandelen.¹⁶⁵ Op 15 oktober berichtte hij vanuit Sinzig aan Edward I over zijn ontmoeting, samen met de Engelse gezanten, met de Rooms-koning. Die had de vorige dag plaatsgevonden, acht mijl boven Keulen. Hij kon goed nieuws melden: de gesprekken waren veelbelovend en het zag er naar uit dat de Rooms-koning op korte termijn zou oprukken tegen Frankrijk. Jan verwachtte het definitieve antwoord van Adolf de volgende dag en zou dan zo snel mogelijk naar Gent terugkeren.¹⁶⁶ Op 21 oktober 1297 schreef Jan vanuit Sint-Truiden een brief aan Edward I in verband met het uitstellen van de ridderslag van Jan II van Brabant.¹⁶⁷ Hij meldde tevens zijn terugkeer uit Duitsland, maar over de inhoud van het antwoord van Adolf van Nassau repte hij met geen woord. In elk geval was dat antwoord negatief. Volgens de kroniekschrijver Peter of Langtoft liet Adolf weten dat hij de beloofde troepen niet kon sturen omdat hij zelf in eigen land met oorlog af te rekenen had.¹⁶⁸

In maart 1298 vertrok Edward terug naar Engeland. Gwijde voorzag zich van de steun van de hertog van Brabant (6 maart 1298) en Jan van Cuijk werd aangeduid als scheidsrechter voor het geval een geschil zou ontstaan in de loop van de uitvoering van het verdrag tussen beide heren.¹⁶⁹ Jan van Cuijk duikt omstreeks die tijd ook op als scheidsrechter in het conflict tussen Gwijde van Dampierre en Reinoud van Gelre.¹⁷⁰ Hij trad in maart van dat jaar tevens op als tussenpersoon in een financiële transactie en als borg voor de graaf van Vlaanderen.¹⁷¹

In Duitsland werd Adolf van Nassau in de zomer van 1298 afgezet en hij sneuvelde op 2 juli tijdens de veldslag van Gölheim tegen de nieuw verkozen koning Albrecht I van Habsburg. Jan van Cuijk had zich voordien reeds van zijn verwant afgekeerd en koos voor Albrecht I. Hij kreeg de opdracht een alliantie met Vlaanderen te bereiden en schreef een

brief aan Gwijde van Dampierre waarin hij de graaf over deze zaak adviseerde en hem aanspoorde snel te handelen aangezien gezanten van Filips de Schone probeerden de koning met grote sommen tot een keuze voor het Franse kamp over te halen.¹⁷² Gwijde stuurde heer Walram van Valkenburg naar Duitsland.¹⁷³ Op 24 augustus was de graaf van Vlaanderen aanwezig in Aken voor de kroningsplechtigheid van Albrecht I en bracht er leenhulde voor Rijks-Vlaanderen.¹⁷⁴ Op verzoek van de heren van Valkenburg en Cuijk werd de ban die door Adolf van Nassau over Vlaanderen was uitgesproken, opgeheven.

Voor Vlaanderen draaide het eindresultaat evenwel negatief uit. In augustus 1299 werd een overeenkomst tussen Duitsland en Frankrijk bereikt en werd het huwelijk tussen de dochter van Albrecht I en de zuster van Filips de Schone aangekondigd.¹⁷⁵ Op 7 januari 1300 barstte de oorlog tussen Frankrijk en Vlaanderen opnieuw in alle hevigheid los.¹⁷⁶ Een paar maanden later zag Robrecht van Bethune zich genoodzaakt zich over te geven.¹⁷⁷ Gwijde van Dampierre en zijn zonen Robrecht van Bethune en Willem van Crèvecœur werden onmiddellijk gevangen gezet, Kroon-Vlaanderen werd bij het Franse kroondomein gehecht en bestuurd door Jacques de Châtillon, oom van koningin Johanna van Navarra. De Franse gouverneur stond voor een politiek die de koningsgezinde Leliaards bevoordeelde en de kloof met de aanhangers van de graaf vergrootte. De gehate financiële lasten leidden tot volksoptstanden in Brugge (juli 1301) en Gent (maart 1302).

In de vroege ochtend van 18 mei 1302 werd in Brugge een aanslag gepleegd op de Franse krijgslieden en Leliaards, die de geschiedenis inging onder de naam 'Brugse Metten'. En op 11 juli werd buiten de stadsmuren van Kortrijk de bekende Guldensporenslag geleverd waarbij het Franse leger een verpletterende nederlaag leed. Maar deze confrontaties bete-

154 Het gedeelte van het graafschap Vlaanderen dat afhankelijk was van Frankrijk, wordt Kroon-Vlaanderen genoemd; het andere deel, afhankelijk van de Rooms-koning, wordt Rijks-Vlaanderen genoemd.

155 Prestwich, 'Edward I and Adolf of Nassau', 132.

156 Verbruggen, *Het leger en de vloot*, 53; Warnkoenig en Gheldof, *Histoire de la Flandre* II, 516-518 nr. 36 d.d. ca. 1300.

157 Rymer, *Foedera* I3, 179-189; Funck-Brentano, *Philippe le Bel*, 245-250.

158 Rymer, *Foedera* I3, 184; Lyon, Lyon, *The Wardrobe Book*, 116.

159 Rymer, *Foedera* I3, 187; Lyon, Lyon, *The Wardrobe Book*, 103.

160 Funck-Brentano beweert dat de buitenlandse contingenten die de Vlamingen kwamen ondersteunen, geronseld waren door Walram van Valkenburg, Jan van Cuijk, Hendrik van Blamont, Willem van Gulik en andere ridders, met geld van de koning van Engeland. Funck-Brentano, *Philippe le Bel*, 251. Hij baseert zich op de *Annales Gandenses* en op de zestiende-eeuwse historicus Jacobus Mey-erus. Geen van beide bronnen noemt echter Jan van Cuijk in dit verband.

161 Prestwich, 'Edward I and Adolf of Nassau', 130-131.

162 Warnkoenig en Gheldof, *Histoire de la Flandre* I, 396-397 nr. 30 d.d. 31 augustus 1296 (verkeerde datum).

163 Warnkoenig en Gheldof, *Histoire de la Flandre* I, 132-133.

164 Koch, *OHZV*, 851-852 nr. 3329 d.d. [vermoedelijk kort na 30 september 1297]. Voor de juiste datering van de brief, zie Verkaik, *De moord*, 136-138.

165 Op 11 oktober 1297 ontving een bode Engels geld om aan de voor de zaken van koning Edward naar Duitsland gezonden gezanten brieven van de koning te brengen. Verkaik, *De moord*, 137.

166 Kern, *Acta Imperii Angliae et Franciae*, 87 nr. 130 d.d. 15 oktober 1297.

167 Kern, *Acta Imperii Angliae et Franciae*, 88 nr. 133 d.d. 21 oktober 1297.

168 Prestwich, 'Edward I and Adolf of Nassau', 133.

169 De Saint-Genois, *Monuments anciens*, 871-872.

170 De Saint-Genois, *Inventaire analytique*, 292-293 nr. 1006 d.d. ca. 1298; 293 nr. 1007 d.d. ca. 1298. Zie ook Van den Bergh, *Gedenk-stukken* I, 92-93 nr. 55 d.d. 25 mei 1298.

171 De Saint-Genois, *Inventaire analytique*, 279-280 nr. 964 d.d. 22 maart 1298. Ketner, *OSU V*, 378-379 nr. 2886 d.d. 6 augustus 1298.

172 Queller, 'Diplomatic Personnel', 419.

173 Kervyn de Lettenhove, *Etudes*, 38.

174 Funck-Brentano, *Philippe le Bel*, 323.

175 Het falen van deze missie betekende niet het einde van de goede relatie tussen Cuijk en de Rooms-koning: in een brief uit 1300 van Rooms-koning Albrecht aan de Friezen wordt Jan van Cuijk nog vermeld onder de *fideles* van de koning. Eekhoff, *Afschriften*, 27-29.

176 De tussenkomst van paus Bonifatius VIII (1294-1303) in 1297 had geleid tot een wapenstilstand tussen Frankrijk en Engeland: voor Vlaanderen tot 7 december (later verlengd tot 18 maart 1298 en een tweede keer tot 6 januari 1300), voor Aquitanië tot 6 januari 1298.

177 Op 3 november 1299 had de drieënzeventigjarige Gwijde van Dampierre het bestuur van het graafschap overgedragen aan zijn oudste zoon Robrecht van Bethune. Zie voor deze periode Verbruggen en Falter, *1302. Opstand in Vlaanderen*, 119-204.

kenden in geen geval het einde van de Frans-Vlaamse oorlog. De gevechten gingen door tot op 20 september 1303 een akkoord werd bereikt over een wapenstilstand.

De Guldensporenslag vond plaats bij Kortrijk in 1302. Het Franse leger leed een verpletterende nederlaag, maar de Frans-Vlaamse oorlog werd er niet door beslist. Afbeelding uit *Grandes Chroniques de France*, dertiende-veertiende eeuw (oroniuews.blogspot.com)

Tijdens deze woelige periode vinden we weinig sporen van Jan van Cuijk terug. Op 13 april 1300 had Robrecht van Bethune in Gent de leenband tussen Gwijde van Dampierre en Jan van Cuijk bevestigd. Hij had de jaarlijkse rente met veertig pond verhoogd en hem eenmalig ook duizend pond zwarte Tournooisen betaald.¹⁷⁸ Na de annexatie van Vlaanderen door Frankrijk lijkt Cuijk uit beeld te verdwijnen. Wel zien we hem optreden als getuige voor Dirk van Kleef¹⁷⁹, als testamentuitvoerder van Willem van Horn en Altena¹⁸⁰ en meermaals als getuige voor Jan II van Brabant¹⁸¹. Volgens Auguste Voisin vocht hij mee aan Vlaamse zijde tijdens de Guldensporenslag.¹⁸² Verbruggen meent dat hij behoort tot de heren die na de slag het Vlaamse leger versterkt hebben.¹⁸³

Vredesbesprekingen tussen Frankrijk en Vlaanderen (1304-1305): onderhandelaar en volmacht-drager van de Vlamingen

Nadat het bestand met Frankrijk op 25 juni 1304 was afgelopen, keerde het tij snel. De Hollandse vloot kreeg steun van de Franse en op 10 en 11 augustus 1304 werd de Zeeslag

van Zierikzee uitgevochten. De Vlamingen werden verslagen en hun aanvoerder Gwijde van Namen werd gevankelijk naar Frankrijk gevoerd. Ondertussen bereidden ook Franse en Vlaamse grondtroepen een confrontatie voor. Na enkele kleinere gevechten zag het er naar uit dat de slag buiten Faumont zou worden gevoerd, maar de Franse koning Filips de Schone – die sinds 22 juli zijn leger persoonlijk aanvoerde – liet de aftocht blazen.¹⁸⁴

Van 14 tot 16 augustus vonden onderhandelingen plaats tussen beide kampen.¹⁸⁵ Aan Vlaamse kant traden op: Jan van Cuijk, Gerard van Vertbois en Jan van Gavere (heer van Schorisse en vertrouweling van de Dampierres). Aan Franse zijde: Robrecht II van Bourgondië, Amadeus V van Savoie en Jan II van Bretagne. De gesprekken duurden drie volle dagen maar draaiden op niets uit. De anonymus van de *Chronique Artésienne* (1304) schreef dat de koning de voorstellen van de Vlaamse onderhandelaars niet wilde aanvaarden waarna beide partijen naar hun legers terugkeerden en voorbereidingen troffen voor een militair treffen.¹⁸⁶ Een tweetal dagen later werd de slag bij de Pevelenberg uitgevochten, waar Willem van Gulik sneuvelde en Filips de Schone ternauwernood aan de dood ontsnapte.¹⁸⁷ Na deze onbesliste veldslag kozen de partijen ervoor gesprekken aan te knopen, na tussenkoms van de hertog van Brabant.¹⁸⁸ De eerste besprekingen vonden plaats in de abdij van Markette op 22 september 1304. Daar werden de strijdende partijen het eens over een wapenstilstand tot 6 januari 1305 en het voeren van vredesbesprekingen in Parijs. Op 24 september 1304 werden de onderhandelaars benoemd.¹⁸⁹ Aan Vlaamse kant waren dat Jan van Cuijk en Jan van Gavere – die beiden ook bij de onderhandelingen van 14-16 augustus geweest waren –, Gerard van Zottegem (heer van Gent) en Gerard de Moor (heer van Wessegem).¹⁹⁰ Aan Franse kant waren er eveneens vier onderhandelaars: Lodewijk van Evreux (broer van Filips de Schone), hertog Robert van Bourgondië, graaf Amadeus van Savoie en graaf Jan van Dreux. Ze werden bijgestaan door twee juristen.¹⁹¹ De Vlaamse onderhandelaars waren al op 24 september ter plaatse, zoals blijkt uit de afkondiging van het bestand dat ze met de Franse onderhandelaars hadden gesloten.¹⁹² Jan van Cuijk kwam wellicht pas op het laatste moment aan want op 22 september nam hij nog niet deel aan de gesprekken: toen was Willem van Mortagne de vierde Vlaamse onderhandelaar.¹⁹³ Op 21 september was hij in elk geval nog in Gent: op die dag werd een bode van Brugge naar Gent gezonden met geld voor de heer van Cuijk.¹⁹⁴ Het ging om tweeduizend pond die de stad Brugge aan Jan van Cuijk betaalde vóór zijn vertrek richting Rijsel.¹⁹⁵

178 De Saint-Genois, *Monuments anciens*, 891.

179 22 juli 1300. Lacomblet, *Urkundenbuch* II, 620-621 nr. 1056 d.d. 22 juli 1300.

180 23 november 1300. Van Syngel, *DONB*, nr. 1300.11.23.

181 Camps, *ONB* II, 1123-1124 nr. 1427 d.d. 14 maart 1302; Willems, *Les gestes* I, 702-703, 712.

182 Voisin, *Bataille de Courtrai*, 32.

183 Verbruggen, *De Slag der Guldensporen*, 233.

184 Verbruggen en Falter, *1302. Opstand in Vlaanderen*, 205-219.

185 Funck-Brentano, *Philippe le Bel*, 472.

186 Funck-Brentano, *Chronique Artésienne*, 83.

187 Verbruggen, 'De slag bij Pevelenberg', 169-198.

188 Funck-Brentano, *Chronique Artésienne*, 91.

189 De gesprekken hierover vonden plaats in de buurt van Rijsel. De legers waren samengekomen op de plek waar de Marcq en de Deule samenvloeien. Verbruggen en Falter, *1302. Opstand in Vlaanderen*, 232.

190 De Limburg-Stirum, *Codex* I, 319-321, nrs. 130 en 131 d.d. 24 september 1304.

191 Funck-Brentano, *Philippe le Bel*, 492.

192 De Limburg-Stirum, *Codex* I, 321, nr. 132 d.d. 22 september 1304.

193 Funck-Brentano, *Chronique Artésienne*, 92. Willem van Mortagne was een Vlaamse edelman die, samen met Gwijde van Dampierre, enkele jaren in Franse gevangenschap had doorgebracht. Zie ook Verbruggen, *The Battle of the Golden Spurs*, 174.

194 Wyffels en Vandewalle, *De rekeningen* II/1, 465.

195 Wyffels en Vandewalle, *De rekeningen* II/1, 577.

Van 9 tot 13 november was Filips de Schone in Gent. Van daaruit werd een boodschapper te paard uitgestuurd om een vrijgeleide van de Franse koning te bezorgen aan onderhandelaar Jan van Cuijk.¹⁹⁶ Op 24 november 1304 verklaarden de steden Gent, Brugge en Ieper dat ze instemden met de aanduiding van de Vlaamse onderhandelaars en vaardigden ze mannen af aan wie ze volmacht gaven om het vredesverdrag in naam van de stad goed te keuren.¹⁹⁷ In de tekst wordt gesproken over bestanden gesloten door *'de genoemde vier aangeduide mannen of door drie van hen als de vierde niet aanwezig zou kunnen zijn'*. Gaat dit over één welbepaalde onderhandelaar of was het een algemene voorzorgsmaatregel in geval slechts drie van de vier aangeduide mannen zouden kunnen aanwezig zijn? We vermoeden dat deze bepaling werd opgenomen omdat toen al voorzien werd dat Jan van Cuijk op bepaalde momenten wegens andere verplichtingen niet present zou kunnen zijn. Verder in de tekst wordt nogmaals gezegd dat ze beloven niet te zullen ingaan tegen wat *'de genoemde vier mannen of drie van de vier'* zullen beslissen en doen. Dezelfde dag gaven de steden in een tweede brief volmacht aan de onderhandelaars om de bestanden met Frankrijk te verlengen. Ook hierin wordt gesproken over vier ridders *'of drie van hen'*.¹⁹⁸ Dezelfde specificatie vinden we in de brieven waarin Gwijde van Dampierre en zijn zonen beloven het vredesverdrag te zullen naleven en volmacht geven om de bestanden te verlengen.¹⁹⁹

Op 22 december 1304 lieten de onderhandelaars vanuit Senlis weten dat ze een akkoord bereikt hadden over het verlengen van de wapenstilstand (die gesloten was tot 6 januari 1305) en wel tot Pasen (18 april).²⁰⁰ Op 19 februari 1305 (Parijs) werd de wapenstilstand een tweede keer verlengd tot 24 juni.²⁰¹

De onderhandelingen over de inhoud van het eigenlijke vredesverdrag kwamen slechts traag op gang. Op 20 februari 1305 maakten de Vlaamse onderhandelaars eindelijk voorstellen over aan hun Franse tegenpolen.²⁰² De belangrijkste bepalingen waren: dat de koning een jaarlijkse rente van 20.000 pond zou ontvangen naast 400.000 pond in de volgende vier jaar of 1,2 miljoen pond in de volgende twaalf jaar; dat de Dampierres in hun functies hersteld zouden worden; dat de gevangenen vrijgelaten zouden worden en hersteld in hun bezittingen; dat de vrijheden van Vlaanderen zouden hersteld worden onder voorwaarde van een eed van trouw aan de koning; dat de steden Rijsel, Dowaa en Orchies aan Vlaanderen zouden teruggegeven worden; dat de koning aan drieduizend mannen uit Brugge of het Brugse Vrije een pelgrimstocht mocht opleggen, waarvan duizend overzee (bestrafing van de Brugse Metten); dat het graafschap Vlaanderen gedurende een jaar zeshonderd gepantserde ruiters ter beschikking zou stellen van de koning. De Franse onderhandelaars antwoordden nog dezelfde dag dat de koning met een dergelijk voorstel akkoord kon gaan. Op 22 februari kwamen ze ook overeen dat Fransen en Vlamingen opnieuw vrij handel met elkaar zouden kunnen voeren.²⁰³

Hierna stuurde de Franse koning twee gezanten naar Vlaanderen om van de Vlaamse edelen en steden een eed af te nemen waarin deze moesten beloven het verdrag te zullen naleven. De Vlaamse onderhandelaars reisden mee, met uitzondering van Jan van Cuijk. Waarom was hij afwezig? We weten dat de delegatie op 11 maart in Brugge aankwam en tot 21 maart dagelijks een andere locatie aandeed.²⁰⁴ We weten ook dat Jan van Cuijk op 22 maart bij Edward I in Westminster was om zijn jaargeld in ontvangst te nemen.²⁰⁵ Hij kreeg op dat moment ook een financiële opdracht van de koning.²⁰⁶ Dat zal de reden geweest zijn waarom hij in maart de andere gezanten niet vergezeld heeft. Blijkens de rekeningen van Brugge verrichte hij daar ook zaken in opdracht van de stad.²⁰⁷

Het feit dat niet altijd alle Vlaamse onderhandelaars aanwezig waren, werd door de Vlamingen als een zware fout beschouwd. In de *Annales Gandenses* lezen we hierover:

‘De vier scheidsrechters van koningswege waren doorluchtige en edele graven, want een van hen, Lodewijk, was zijn eigen broer aan vaderskant. De vier daarentegen, die voor de Vlamingen optraden, waren minder befaamde ridders. Het waren: Jan van Cuyck, een wijs en moedig ridder uit Brabant, Jan van Schorisse, Geraard van Zottegem, burggraaf van Gent, en Geraard de Moor. Die vier, of soms drie of twee onder hen, spoedden zich met de zaakgelastigden van de Vlaamse steden naar de besprekingen aan het koninklijk hof en zegelden, deels onder dreiging, deels bedrogen door de lagen en de listen van de scheidsrechters van de koning, een bepaald document zonder te weten wat erin geschreven stond.’²⁰⁸

De auteur – een franciscaan uit Gent – vond ook dat de Vlaamse onderhandelaars van een lager niveau waren dan de Franse. Enkel Jan van Cuijk wordt door hem als een wijs en moedig ridder omschreven.

Na 21 maart 1305, in opvolging van de gezworen eden, stelden de steden akten op om gevolmachtigden aan te wijzen die het verdrag zouden bezegelen.²⁰⁹ Ook in die teksten werd opnieuw de mogelijkheid voorzien dat één van de onderhandelaars afwezig zou zijn. Toen de onderhandelaars op 19 mei 1305 de ontvangst van de akten van Brugge en Ieper meldden, was Jan van Cuijk evenmin aanwezig.²¹⁰

Enkele weken later, op 3 juni, werd in de kerk van Saint-Geneviève in Parijs een grote bijeenkomst georganiseerd waar alle afgevaardigden uit Vlaanderen een eed op het evangelie dienden te zweren dat ze het vredesverdrag en alles wat nog overeengekomen zou worden tussen de Franse en de Vlaamse onderhandelaars zouden goedkeuren.²¹¹ Daarna trokken de acht onderhandelaars naar Athis-sur-Orge om de tekst van het vredesakkoord af te ronden. Koning Filips en graaf Robrecht van Bethune waren eveneens aanwezig en volgden de activiteiten op de voet.²¹² De Vlaamse onderhandelaars beloofden dat ze zich zouden inspannen om het verdrag te doen naleven.²¹³ De acht onderhandelaars engageerden zich ook dat ze Robrecht van Bethune zouden verplichten om de steden Rijsel, Dowaaï en Orchies brieven te laten afleveren waarin ze beloofden het vredesverdrag na te leven.²¹⁴ Op 10 juni maakten de Vlaamse onderhandelaars bekend dat het bestand verlengd werd tot Pinksteren 1306 (22 mei).²¹⁵

196 Vuylsteke en Van Werveke, *Gentsche stads- en baljuwsrekeningen* I, 10; Van der Haeghen en Van Werveke, *Uitleggingen*, 93.

197 De Limburg-Stirum, *Codex* I, 322, nr. 133 d.d. 24 november 1304.

198 De Limburg-Stirum, *Codex* I, 323, nr. 134 d.d. 24 november 1304. De onderhandelaars leverden op 23 december 1304 een ontvangstbewijs af. De Limburg-Stirum, *Codex* I, 324-325, nr. 135.

199 Drie brieven van 13, 21 en 22 december 1304. De Limburg-Stirum, *Codex* I, 325-328, nrs. 136-138. Zie ook de brieven van Lodewijk van Nevers van juni 1305. De Limburg-Stirum, *Codex* I, nr. 150.

200 De Limburg-Stirum, *Codex* I, 328-239, nr. 139 d.d. 22 december 1304.

201 De Limburg-Stirum, *Codex* I, 334-335, nr. 143 d.d. 19 februari 1305.

202 De Limburg-Stirum, *Codex* I, 335-336, nr. 144 d.d. 16 januari 1305.

203 Funck-Brentano, *Philippe le Bel*, 493-494.

204 Funck-Brentano, *Philippe le Bel*, 494-496.

205 Maitland, *Records of the Parliament*, 341-342; De Sturler, *Les relations politiques*, 646.

206 *Calendar of the Patent Rolls. Edward I. A.D. 1301-1307*, 321.

207 Wyffels en Vandewalle, *De rekeningen* II/1, 711.

208 Vanbossele, *Annales Gandenses*, 151-152.

209 De originelen bevinden zich in Parijs, Archives Nationales, J545, nr. 5. De akte van de stad Brugge (26 april 1305) werd gepubliceerd bij De Limburg-Stirum, *Codex* I, 336-337, nr. 145 d.d. 26 april 1305. De akte van Bailleul werd uitgegeven door De Coussemaker, *Documents* I, 58-59 nr. 44 d.d. 30 maart 1305. Zie ook de volmachtsbrief voor de Gentse gezanten bij De Limburg-Stirum, *Codex* I, 341-347, nr. 149 d.d. 3 juni 1305.

210 Funck-Brentano, *Philippe le Bel*, 497; De Limburg-Stirum, *Codex* I, 338-340, nr. 146 (Brugge) d.d. 19 mei 1305.

211 De originelen worden bewaard in Parijs, Archives Nationales, J548, nr. 8. De brief van Gent is gepubliceerd bij De Limburg-Stirum, *Codex* I, 341-347 nr. 149 d.d. 3 juni 1305.

212 De Limburg-Stirum, *Codex* I, 341, nr. 148 d.d. juni 1305.

213 De Limburg-Stirum, *Codex* I, 352-361, nr. 151 d.d. juni 1305.

214 De Limburg-Stirum, *Codex* I, 361-362, nr. 152 d.d. juni 1305.

215 De Limburg-Stirum, *Codex* I, 340, nr. 147 (verkeerde datum).

Omstreeks 23 juni werd het verdrag tussen Frankrijk en Vlaanderen plechtig afgekondigd te Athis-sur-Orge, in aanwezigheid van de Franse koning en een reeks edellieden en prelaten. Op 26 juni vaardigden de onderhandelaars in Athis nog een akte uit waarin (nogmaals) bevestigd werd dat de geconfisqueerde goederen aan de oorspronkelijke eigenaars teruggeven zouden worden.²¹⁶ Eind juni en in juli volgden nog diverse complementaire akten.²¹⁷ Nog in juli, in Parijs, stonden de Vlaamse onderhandelaars toe dat betwistingen over de juiste interpretatie van de artikelen in het verdrag zouden beslecht worden door de Franse onderhandelaars, de hertog van Brabant en Willem van Mortagne.²¹⁸ Ook verlengden de Vlaamse onderhandelaars de wapenstilstand tot Pinksteren 1307 (14 mei).²¹⁹

In Vlaanderen werd de vrede van Athis-sur-Orge als bijzonder vernederend ervaren. De auteur van de *Annales Gandenses* beschreef de reacties als volgt:

“Toen dat document aan de gemeentenaren werd voorgelegd, waren ze hoogst gebelgd op hun scheidsrechters en hun zaakgelastigden. Ze antwoorden dat ze liever allemaal zouden sterven dan zich aan een dergelijke slavernij te onderwerpen. Genoemde scheidsrechters en zaakgelastigden en ook sommige andere edelen, die het volkomen eens waren met de beslissing om het gemeen, dat zich door de voorbije oorlogen zeer had verrijkt en aan invloed had gewonnen en driest en machtig geworden was, onder de duim te houden, verkeerden daardoor vaak in groot levensgevaar. Dikwijls werd gedacht dat de gemeentenaren hen vermoord zouden hebben. En dat zou ongetwijfeld gebeurd zijn, was iemand uit Frankrijk of Vlaanderen zo vermetel geweest om op de uitvoering van dit document aan te dringen.”²²⁰

Athis-sur-Orge was in geen geval een eindpunt.²²¹ In 1306 werd verder onderhandeld over de uitvoering van het verdrag. Jan van Cuijk bezocht slechts een of twee keer de besprekingen, nadat vrede was gesloten [na 1305], schreef de auteur van de *Annales Gandenses*.²²² Toen Robrecht van Bethune op 23 februari 1306 volmachten gaf, waren er inderdaad nog slechts drie onderhandelaars aan Vlaamse zijde: Jan van Cuijk was er niet meer bij.²²³

De laatste jaren (1305-1308): in dienst van Vlaanderen en Brabant

Na juli 1305 vinden we Jan van Cuijk niet meer terug als onderhandelaar over de Frans-Vlaamse vrede. Toch bleef hij in de entourage van Robrecht van Bethune vertoeven. In augustus bereidde hij samen met Willem van Mortagne een verdrag voor tussen Vlaanderen en Gelre ter vereffening van Reinouds schulden ten aanzien van de Dampierres en het lossen van het pandschap dat op het graafschap Gelre rustte.²²⁴

Hij was ook betrokken in de voorbereiding van de vrede in Utrecht. Deze stad was in april 1304 in handen van de Vlamingen gekomen, maar na hun nederlaag bij Zierikzee (10 en 11 augustus 1304) moesten ze de stad ontvluchten. Op 2 augustus 1305 sloten de hertog van Brabant en de graaf van Vlaanderen een wapenstilstand met de graaf van Holland. Er werd onder meer overeengekomen dat de wederzijdse krijgsgevangenen, onder wie de Utrechtse bisschop Gwijde van Avesnes, geruild zouden worden. Bij zijn terugkeer trof de bisschop een stad aan waar hevig strijd werd gevoerd tussen twee clans. De Lichtenbergs sloten zich snel bij de bisschop aan. De Fresingen deden een beroep op de Vlamingen.²²⁵ Op 2 september beloofden Robrecht van Bethune, hertog Jan van Brabant, graaf Jan van Namen, Gwijde van Vlaanderen en Jan van Cuijk dat ze vóór 1 november 1305 een verzoening en vrede tot stand zouden brengen waardoor de burgers van Utrecht en alle kooplieden met hun goederen vrij zouden kunnen verkeren. Zo niet, dan beloofden ze hulp te sturen om hen te beschermen.²²⁶ De verzoening kwam uiteindelijk op 14 november tot stand.

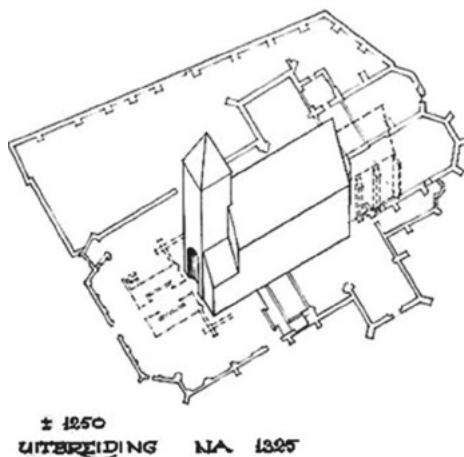
Rond die periode trad Jan van Cuijk ook op, samen Jan van Namen, als controleur van de rekeningen van Alard van Buren die zeventien weken in Utrecht had verbleven.²²⁷ Het is het laatste spoor van Jan van Cuijk in de omgeving van de Vlaamse graaf.²²⁸

Na Athis-sur-Orge trad Jan van Cuijk nog diverse keren op als getuige voor de hertog van Brabant.²²⁹ Hij ondertekende nog de privileges mee van Leuven (17 september 1306), Antwerpen (6 december 1306) en Léau (7 mei 1307).²³⁰ Op 10 februari 1306 trad hij samen met de hertog op als scheidsrechter in een geschil tussen de stad 's-Hertogenbosch en Jan, heer van Heusden.²³¹ Later dat jaar was hij scheidsrechter in het conflict tussen Jan II van Brabant en de heer van Diest. Hij was ook getuige bij de ondertekening van het bijstandsverdrag tussen de hertog en de aartsbisschop van Keulen.²³² In 1307 voerde Jan van Cuijk in opdracht van de hertog een onderzoek naar de rechten die de abdij van Burtscheid in Vijlen had.²³³ Hij was ook aangeduid als scheidsrechter in een geschil tussen de hertog en de stad Mechelen, maar bij de uitspraak op 10 december 1307 liet hij zich vervangen door Daniël van Boechout, oud-strijder van Woeringen en seneschalk van Brabant.²³⁴

Verder zien we in die laatste jaren dat een handelaar uit Milaan in Brugge via een tussenpersoon een som geld ontvangen heeft voor Cuijk.²³⁵ En bij het overlijden van Edward I (7 juli 1307) blijkt deze hem nog 1.200 pond schuldig te zijn *for his good service in war*.²³⁶ De laatste handelingen van Jan van Cuijk vonden voornamelijk plaats in zijn eigen Land van Cuijk en Grave.²³⁷ Hij vertegenwoordigde de hertog van Brabant nog een laatste keer op 19 mei 1308.²³⁸ Jan I van Cuijk overleed op 13 juli 1308. Hij werd begraven in de Sint-Elisabethkerk in Grave.²³⁹

- 216 De Limburg-Stirum, *Codex I*, 364-365, nr. 154 d.d. 26 juni 1305.
- 217 De Limburg-Stirum, *Codex I*, 365-366, nr. 155 d.d. 27 juni 1305; Funck-Brentano, *Philippe le Bel*, 502-506.
- 218 De Limburg-Stirum, *Codex I*, 390-391, nr. 169 d.d. juli 1305. Brief van Robrecht van Bethune met dezelfde inhoud: De Limburg-Stirum, *Codex I*, 392, nr. 170 d.d. juli 1305. Begin juli was Jan van Cuijk in Deinze, waar bodes van de stad Brugge hem 10 pond brachten voor zijn vertrek naar Parijs. Wyffels en Vandewalle, *De rekeningen II/1*, 737.
- 219 De Limburg-Stirum, *Codex I*, 395, nr. 173 d.d. juli 1305.
- 220 Vanbossele, *Annales Gandenses*, 153.
- 221 De uiteindelijke verzoening tussen de graaf van Vlaanderen en de koning van Frankrijk kwam er pas na het overlijden van Filips de Schone. Op 5 mei 1320 kwam namelijk een definitief vredesverdrag tot stand waarbij de graaf van Vlaanderen zijn aanspraken op de zuidelijke kasselrijen liet varen. Het huwelijk van Lodewijk van Crécy, ook Lodewijk van Nevers genaamd, kleinzoon van Robrecht van Bethune, met Margareta, dochter van Filips V van Frankrijk, moest de vrede bezegelen; bij deze gelegenheid werd Lodewijk van Crécy door de Franse koning als wettige opvolger van Robrecht van Bethune erkend. Het zou tot 1369 duren vooraleer de kasselrijen Rijsel, Dowaaï en Oorschie in personele unie met Vlaanderen zouden verenigd worden. Dit gebeurde ter gelegenheid van het huwelijk van Margareta van Male met de Bourgondische hertog Filips de Stoute. Bethune was voorgoed verloren en bij het vorstendom Artesië aangehecht.
- 222 Vanbossele, *Annales Gandenses*, 156-157. Dat er uiteindelijk slechts twee onderhandelaars overbleven, wordt bevestigd door een aantekening in een register. Funck-Brentano, *Philippe le Bel*, 511.
- 223 De Limburg-Stirum, *Codex I*, 418, nr. 185 d.d. 23 februari 1306; 426-427, nr. 192 d.d. 1306.
- 224 Het verdrag werd op 30 augustus 1305 gesloten. Van den Bergh, *Gedenkstukken I*, 96-99 nr. 60 d.d. 30 augustus 1305.
- 225 Van den Hoven van Genderen, 'Een bisschop uit het zuiden', 77-92; Sabbe, 'De vijandelijkheden', 297-300; De Graaf, *Oorlog om Holland*, 186.
- 226 Niermeyer en Smit, *Bronnen I*, 82 nr. 171 d.d. 2 september 1305.
- 227 De Saint-Genois, *Inventaire analytique*, 316 nr. 1106 d.d. 4 september 1305. Zie ook de Saint-Genois, *Inventaire analytique*, 346 nr. 1202 d.d. 15 augustus 1309.
- 228 In 1307 blijkt Robrecht van Bethune nog geld schuldig te zijn aan Jan van Cuijk. Wyffels en Vandewalle, *De rekeningen II/2*, 1068.
- 229 Verkooren, *Inventaire*, 214-216; Willems, *Les gestes I*, nr. 111 d.d. juli 1305; nr. 113 d.d. 12 juni 1306. nr. 117 d.d. 2 september 1306; nr. 124 d.d. 18 september 1307.
- 230 Willems, *Les gestes I*, nr. 118 d.d. 17 september 1306; nr. 120 d.d. 6 december 1306; nr. 123 d.d. 7 mei 1307.
- 231 Verkooren, *Inventaire*, 214.
- 232 Verkooren, *Inventaire*, 219.
- 233 Verkooren, *Inventaire*, 222.
- 234 Willems, *Les gestes I*, nr. 125.
- 235 De Saint-Genois, *Inventaire analytique*, 317 nr. 1109 d.d. 10 december 1305.
- 236 *Calendar of the Close. Edward III. A.D. 1330-1333*, 40. In 1330 besliste Edward III dat de achterstallige som van 1.200 pond aan Otto van Cuijk, zoon van Jan, moest uitbetaald worden, verspreid over 4 jaar. Otto was in het bezit van *letters patent* in verband met deze kwestie. Zie ook *Calendar of the Patent Rolls. Edward III. A.D. 1327-1330*, 533; Verkaik, *De moord*, 180.
- 237 Zie ook hierboven.
- 238 Verkooren, *Inventaire*, 223.
- 239 De oorspronkelijke kerk werd volledig vernield tijdens de brand van 13 mei 1415. Een tweede zware verwoesting vond plaats in het laatste kwart van de zeventiende eeuw.

Jan I van Cuijk werd in 1308 begraven in de Sint-Elisabethkerk in Grave. Vergeleken met de huidige kerk (zie buitenomtrek) was die nog zeer bescheiden qua afmetingen (www.st-elisabethparochie.nl)

Conclusie

Jan I van Cuijk bestuurdde een gebied van beperkte omvang. Het Land van Cuijk zat weliswaar geprangd tussen Brabant, Kleef en Gelre, maar was mede door zijn ligging langs de Maas belangrijk op strategisch en economisch vlak. Als heer van Cuijk voerde Jan een defensieve politiek met als doel de stabiliteit te behouden en de welvaart te verhogen. Hij spande zich in om de economie te bevorderen en hij begunstigde tal van kerkelijke instellingen. Zijn schenkingen van gemene gronden kwamen de ingezetenen ten goede.

Jan van Cuijk genoot tot ver buiten de grenzen een groot prestige, onder meer veruitlijkt door het ridderzegel van de heren van Cuijk. De oorsprong van de familie ging terug tot de pre-feodale adel en oorspronkelijk was de heer van Cuijk een van de zeven grote vazallen van de prins-bisschop van Utrecht. Jan van Cuijk was ook nauw verwant met enkele machtige geslachten uit de dertiende eeuw: Heusden, Horn en Altena, Valkenburg, Amstel en ook met de hertog van Brabant. Zijn huwelijk verbond hem met de huizen van Nassau en Gelre, en langs deze weg ook met Holland en Brabant.

Al deze familiebanden zijn erg bepalend geweest in de activiteiten van Jan van Cuijk. Zijn verwantschap met Jan van Nassau, elect van Utrecht, Gijsbrecht van Amstel en Herman van Woerden leidde ertoe dat hij verzeild raakte in het conflict tussen Floris V en het Sticht. De graaf van Holland kwam als grote overwinnaar uit die strijd. Amstel en Woerden werden zwaar gestraft en ook Jan van Cuijk kreeg het zwaar te verduren: hij werd gedwongen trouw te zweren aan Floris, moest borg staan voor Amstel en Woerden bij hun verzoening met de graaf, diende de belangrijke vesting Ter Horst af te staan en werd – waarschijnlijk gedwongen – leenman van Floris voor zijn burcht te Tongelaar. Ook in het conflict tussen Floris en de Avesnes werd Jan van Cuijk verplicht het Hollandse kamp te kiezen.

De (feodale) band tussen Holland en Jan van Cuijk was er vooral een van wantrouwen. Jan richtte zijn blik op andere heren en wel in eerste plaats op de hertog van Brabant, van wie hij het hooggerecht van Neerloon in leen hield. Vanaf de jaren 1280 werd hij vertrouweling en adviseur van Jan I van Brabant en hij vervulde die taak verder onder diens zoon en opvolger Jan II. Jan van Cuijk was ook leenman van de Rooms-koning, de bisschop van Utrecht, de graaf van Gelre en de aartsbisschop van Keulen.

Via rentelenen verbond Jan van Cuijk zich aan de graaf van Berg (1288), de graaf van Vlaanderen (1293) en de koning van Engeland (1295). Het systeem van rentelenen bood tal van voordelen voor de leenheer: het renteleen was niet erfelijk en kon op elk moment worden stopgezet.²⁴⁰ Het was een ideaal middel in het kader van (tijdelijke) politieke, militaire en diplomatieke activiteiten. Voor de vazal was het een manier om zijn inkomsten te verhogen in een tijd dat de opbrengsten uit grondbezit daalden. In geval van militaire diensten werden de inkomsten vaak nog verhoogd met supplementaire opbrengsten uit oorlog; in het geval van politieke en diplomatieke diensten werden vaak bonussen of andere voordelen toegekend. De meeste rentelenen werden uitgegeven in functie van militaire diensten.

In dit feodaal netwerk bewoog Jan van Cuijk zich behendig tegen de achtergrond van de Frans-Engelse oorlog. We zien dat hij zowel militaire als diplomatieke activiteiten uitoefende voor zijn rente-heren. De lijn tussen de twee was moeilijk te trekken en in veel gevallen liepen militaire en diplomatieke diensten door elkaar. Voor Edward I verrichtte Jan voornamelijk diplomatieke tussenkomsten. Terwijl de graaf van Vlaanderen via rentelenen voornamelijk diplomaten in dienst nam, zien we toch dat Jan voor Gwijde van Dampierre ook militaire interventies heeft verricht.

De verbondenheid van Jan van Cuijk met zeer veel heren kon tot problematische situaties leiden. De Rooms-koning was zonder twijfel zijn ligische leenheer: in theorie primeerde deze vazalliteit altijd op alle andere.²⁴¹ Op het moment dat Jan leenman van Vlaanderen werd, zien we dat voorbehoud gemaakt werd ten aanzien van enkele andere leenheren (Rooms-koning, Brabant, Kleef en Holland). In de overeenkomst met Engeland is dat niet het geval.

Jan onderhandelde in 1295 met succes een vrede tussen de graven van Vlaanderen en Holland, twee heren met wie hij verbonden was. Hij deed dat in opdracht van een derde heer, de koning van Engeland. Er diende zich een probleem aan toen Floris V een verbond sloot met Filips IV de Schone van Frankrijk en daarmee zichzelf tot vijand van de Engelse koning Edward I (en zijn bondgenoten) verklaarde. Jan van Cuijk reageerde volgens het boekje en zegde zijn leenband met Holland op.

Jan van Cuijk honoreerde zijn feodale verplichtingen. Dat de heren met wie hij zich via een renteleen verbond allemaal in dezelfde coalitie te vinden waren, zal geen toeval geweest zijn, maar een weloverwogen keuze die er voor zorgde dat hij met weinig problematische situaties af te rekenen kreeg. Zijn handelingen werden uiteraard ook geïnspireerd vanuit persoonlijke motieven: zijn keuze voor Albrecht I ten nadele van Adolf van Nassau is daar een sprekend voorbeeld van. Anderzijds speelden ook familiebanden een belangrijke rol. Zo zette hij zich in voor de rehabilitatie van Amstel en Woerden na de moord op Floris V.

Jan van Cuijk blonk vooral uit als topdiplomaat in een uiterst complexe internationale setting. Hij behartigde in de eerste plaats de belangen van zijn ligische leenheer (de Rooms-koning) en van de hertog van Brabant (wiens belangrijkste raadgever hij was). Hij werd aangeduid om beide heren te vervangen voor belangrijke taken, zoals het afnemen van de feodale eed. Van de hertog van Brabant kreeg hij volmacht in onderhandelingen met steden. Door alle heren voor wie hij werkte, werd hij gewaardeerd als scheidsrechter in geschillen en vertrouwd als tussenpersoon bij financiële transacties. Hij slaagde erin om zonder kleerscheuren en tot ieders tevredenheid op te treden als onderhandelaar tussen Engeland, Vlaanderen, Brabant, Holland en het Duitse rijk. Hij kan perfect doorgaan voor het prototype van de beroepsdiplomaat.

240 Lyon, *From fief to indenture*.

241 Opsommer, *Omme dat leengoed*.

Lijst van afkortingen

BHIC	Brabants Historisch Informatiecentrum
DONB	Digitaal Oorkondenboek van Noord-Brabant
MGH	Monumenta Germaniae Historica
NHJ	Noordbrabants Historisch Jaarboek
OGZ	Oorkonden van Gelre en Zutphen
OHZ	Oorkonden van Holland en Zeeland
ONB	Oorkonden van Noord-Brabant
OSU	Oorkondenboek van het Sticht Utrecht

Archivalia

Archives Nationales, Parijs

J545, nr. 5

J548, nr. 8

The National Archives, Londen

E30/1373

Literatuur en gedrukte bronnen

- Adriaensen, E., 'De Heeren van Cuyk van Hoogstraten en van Mierop', *Taxandria* 3 (1906) 160-182.
- Amstel, Th.A.A.M. van, *De Heren van Amstel 1105-1378. Hun opkomst in het Nedersticht van Utrecht in de twaalfde en dertiende eeuw en hun vestiging in het hertogdom Brabant na 1296* (Hilversum 1999).
- Behaud, A. de, 'La noblesse hennuyère au tournoi de Compiègne, de 1238', *Annales du Cercle Archéologique de Mons* 22 (1890) 61-114.
- Bergh, L.Ph.C. van den (ed.), *Gedenkstukken tot opheldering der Nederlandsche Geschiedenis, opgezameld uit de archieven te Rijssel, en op gezag van het gouvernement uitgegeven* I (Utrecht 1849).
- Bergh, L.Ph.C. van den (ed.), *Oorkondenboek van Holland en Zeeland*, II ('s-Gravenhage 1886).
- Böhmer, J.F. (ed.), *Regesta Imperii* VI, 2 (Innsbrück 1948).
- Bondam, P. (ed.), *Charterboek der hertogen van Gelderland en graaven van Zutphen* I (Utrecht 1783).
- Brand, M.P.J. van den, 'Over de Cuykse Maaastol en enkele Cuykse leenverhoudingen in de Middeleeuwen', *Brabants Heem* 28 (1976) 17-26.
- Brill, W.G. (ed.), *Rijmkroniek van Melis Stoke* (Utrecht 1983).
- Burgers, J.W.J., en E.C. Dijkhof (eds.), *De oudste stadsrekeningen van Dordrecht 1283-1287* (Hilversum 1995).
- Calendar of the Close Rolls preserved in the Public Record Office. Edward I. A.D. 1288-1296* (London 1904).
- Calendar of the Close Rolls preserved in the Public Record Office. Edward III. A.D. 1330-1333* (London 1898).
- Calendar of the Patent Rolls preserved in the Public Record Office. Edward I. A.D. 1292-1301* (London 1895).
- Calendar of the Patent Rolls preserved in the Public Record Office. Edward I. A.D. 1301-1307* (London 1898).
- Calendar of the Patent Rolls preserved in the Public Record Office. Edward III. A.D. 1327-1330* (London 1891).
- Camps, H.P.H., M. Dillo en G.A. van Syngel (eds.), *Oorkonden van Noord-Brabant tot 1312* II ('s-Gravenhage 1979).
- Cerutti, F.F.X. (ed.), *Middeleeuwse rechtsbronnen van stad en heerlijkheid Breda* I (Utrecht 1956).
- Chaplais, P., *English medieval diplomatic practice* I/2 (Londen 1982).
- Chaplais, P., en J. Ferguson (eds.), *Treaty rolls preserved in the Public Record Office* I (Londen 1955).
- Coldewij, J.A., *De Heren van Cuyck 1096-1400* (Leiden 1982).
- Cordfunke, E.H.P., 'Familierelaties en dynastieke belangen' in: D.E.H. de Boer, E.H.P. Cordfunke, E.H.P., en H. Sarfatij (red.), *Wi Florens... De Hollandse graaf Floris V in de samenleving van de 13de eeuw* (Utrecht 1996) 31-33.
- Cousse-maker, I. de (ed.), *Documents inédits relatifs à la ville de Bailleul en Flandre* I (Paris 1877).

- Croenen, G., 'Governing Brabant in the twelfth century. The duke, his household and the nobility' in: W. Blockmans, M. Boone en Th. de Hemptinne (red.), *Secretum scriptorum: Liber alumnorum Walter Preve-nier* (Leuven 1999) 39-76.
- Croenen, G., *Familie en macht. De familie Berthout en de Brabantse adel* (Leuven 2003).
- Cuttino, G.P., *English Diplomatic Administration 1259-1339* (Londen 1940).
- Divivier, Ch., *Les influences française et germanique en Belgique au XIIIe siècle. La querelle des Avesnes et des Dampierre jusqu'à la mort de Jean d'Avesnes (1257)* (Bruxelles/Paris 1894).
- Douma, H., e.a., *700 jaar Sint-Catharinagasthuis Grave: zeven eeuwen zorg en liefdewerk* (z.p. 1990).
- Eekhoff, W., 'Afschriften van de Friesche charters, door den Heer W. Eekhoff, in het Archief der stad Utrecht, gekopieerd, met afbeelding van derzelver zegels' en 'Iets, betreffelijk de hiernevens afge-beelde zegels, behoorende bij de charters hierbo-ven medegedeeld', *De Vrije Fries* 2 (1842) 24-36.
- Enklaar, D.Th., *Gemeene gronden in Noord-Brabant in de middeleeuwen* (Utrecht 1941).
- Ennen, L. (ed.), *Quellen zur Geschichte der Stadt Köln III* (Köln 1867).
- Erens, M.A., en M.H. Koyen (eds.), *De oorkonden der abdij Tongerlo* (Tongerlo 1948).
- Essink, H., en F. van Wagenberg, *Tongelaar van domein-goed der heren van Cuijk naar particulier bezit der Bel-gische edellieden* (Grave/Vlijmen 1968).
- Essink, H.B.M., *Een onderzoek naar de absolute rechten van de heren van Cuijk: een bijdrage tot de rechtsgeschiede-nis van het land van Cuijk en de stad Grave* (z.p. 1968).
- Fierst van Wijnantsbergen, R., *Ghege ende gheve in Grave. Fondsvorming van Armeninstellingen en mid-deleeuwse monetaire problematiek* (Tilburg 2013).
- Fierst van Wijnantsbergen, R., 'Het functioneren van de stedelijke armeninstellingen in de Graafse samenle-ving in de periode 1537-1543', *NHJ* 31 (2014) 47-87.
- Foppens, J.F. (ed.), *Diplomatum Belgicorum nova collection sive supplementum ad opera diplomatica Auberti Mi-raei IV* (Brussel 1748).
- Funck-Brentano, F., *Philippe le Bel en Flandre* (Paris 1897).
- Funck-Brentano, F. (ed.), *Chronique Artésienne* (Paris 1899).
- Genderen van den Hoven, B. van, 'Een bisschop uit het zuiden: Gwijde van Avesnes tussen Utrecht en Holland' in: 1299. *Eén graaf, drie graafschappen. De vereniging van Holland, Zeeland en Henegouwen* (Hil-versum 2000) 77-92.
- Graaf, R.P. de, 'De kastelen van Floris V als instrumen-ten van zijn machtspolitiek' in: D.E.H. de Boer, E.H.P. Cordfunke en H. Sarfatij (red.), *Wi Florens... De Hollandse graaf Floris V in de samenleving van de 13de eeuw* (Utrecht 1996) 173-190.
- Graaf, R.P. de, *Oorlog om Holland 1000-1375* (Hilversum 2004).
- Graat, G., *Het Geslacht van Cuijk* (Haps 2008).
- Haeghen, V. van der, en A. van Werveke, *Uitleggingen tot de Gentsche stads- en Baljuwsrekeningen, 1280-1315, nagelaten werk van J. Vuylsteke* (Gent 1906).
- Harenberg, E.J., M.S. Polak en E.C. Dijkhof (eds.), *Oorkonden van Gelre en Zutphen tot 1326 III* ('s-Gravenhage 1988); VI ('s-Gravenhage 1994); VIII ('s-Gravenhage 2003).
- Heirbaut, D., 'The fief-rente: a nex evaluation, based on Flemish sources (1000-1305)', *Tijdschrift voor Rechtsgeschiedenis* 67 (1999) 1-37.
- Herwaarden, J. van, e.a., *Geschiedenis van Dordrecht I* (Hilversum 1996).
- Jan van Heelu, *Rymkronyk van Jan van Heelu betreffende den slag van Woeringen van het jaer 1288*, ed. J.F. Wil-lems (Brussel 1836).
- Janssen, W., 'Die Schlacht bei Worringen und die Ver-bündeten des Herzogs von Brabant', *De Maasgouw* 107 (1988) 251-257.
- Janssen, W., en H. Stehkämper (red.), *Der Tag bei Wor-ringen 5. Juni 1288* (Köln/Wien 1988).
- Kerling, N.J.M., *Commercial relations of Holland and Zee-land with England from the late 13th century to the close of the middle ages* (Leiden 1954).
- Kern, F. (ed.), *Acta Imperii Angliae et Franciae ab A. 1267 ad A. 1313* (Tübingen 1911).
- Kervyn de Lettenhove, J., 'Etudes sur l'histoire du XII-me siècle', *Mémoires de l'Académie royale de Belgique* 28 (1854) 2-105.
- Ketner, F. (ed.), *Oorkondenboek van het Sticht Utrecht III* ('s-Gravenhage 1949); IV ('s-Gravenhage 1954).
- Ketner, F., 'De elect Jan van Nassau en zijn tijd', *Bijdragen voor de Geschiedenis der Nederlanden* 12 (1957) 1-25.
- Keunen, M., en J. Goossens, *Jan I, hertog van Brabant: de dichtende en bedichte vorst* (Leuven 1994).
- Klaversma, T., 'De geslachten van Altena en van Horne tot ca. 1300', *Publications de la Société historique et ar-chéologique dans le Limbourg* 94 (1978) 7-61.
- Klaversma, T., 'De Hornes 1296-1345', *Publications de la Société historique et archéologique dans le Limbourg* 121 (1985) 7-68.
- Knipping, R. (ed.), *Die Regesten der Erzbischöfe von Köln in Mittelalter* (Bonn 1913).
- Koch, A.C.F., J.G. Kruisheer en E.C. Dijkhof (eds.), *Oor-konden van Holland en Zeeland tot 1299 III* (Assen/ Maastricht 1992); IV (Assen/Maastricht 1997).
- Kuys, J.A.E., 'De stad Grave onder de heren van Kuyc', in: Th.E.A. Bosman, J.P.A. Coopmans en B.C.M. Ja-cobs (red.), *De heerlijke stad. Achtste colloquium "De Brabantse stad"* (Assen/Maastricht 1988) 47-56.
- Lacomblet, Th. J. (ed.), *Urkundenbuch für die Geschichte des Niederrheins oder des Erzstifts Cöln, der Für-stenthümer Külich und Berg, Geldern, Meurs, Cleve und Mark, und der Reichsstifte Elten, Essen und Wer-den II* (Düsseldorf 1846).
- Libon, J., *Recherches sur la formation du Conseil des ducs de Brabant* (Bruxelles 1947).
- Limburg-Stirum, Th. De (ed.), *Codex Diplomaticus Fland-riae I* (Bruges 1879).

- Lodewijk van Velthem, *Spiegel historiael*, ed. H. vander Linden, W. de Vreese en P. De Keyser (Brussel 1931).
- Luykx, Th., *Het grafelijk geslacht Dampierre en zijn strijd tegen Filips de Schone* (Leuven 1952).
- Lyon, B., *From fief to indenture. The transition from feudal to non-feudal contract in Western Europe* (Cambridge Mass. 1957).
- Lyon, B., en M. Lyon, *The Wardrobe Book of 1296-1297: A Financial and Logistical Record of Edward I's 1297 Autumn Campaign in Flanders Against Philip IV of France* (Brussel 2004).
- Maitland, F.W., *Records of the Parliament holden at Westminster on the twenty-eight day of february, in the thirty-third year of the reign of king Edward the first (A.D. 1305)* (Cambridge reprint 2012).
- Martène, E., en U. Durand (eds.), *Thesaurus novus Anecdotorum I* (Parijs 1717).
- McEwen, T.P., *The life and times of John, Lord of Cuyk, 1265-1308* (Scriptie University of Washington 1951).
- Melis Stoke, *Rymkroniek*, ed. W.G. Brill (Utrecht 1983).
- Mieris, F. van (ed.), *Groot Charterboek der Graven van Holland, van Zeeland en heeren van Friesland I* (Leiden 1753).
- Niermeyer, J.F., en J.G. Smit (eds.), *Bronnen voor de economische geschiedenis van het Beneden-Maasgebied I* ('s Gravenhage 1968).
- Nijhoff, I.A. (ed.), *Gedenkwaardigheden uit de geschiedenis van Gelderland, door onuitgegevene oorkonden opgehelderd en bevestigd I* (Arnhem 1830).
- Obreen, H., *Floris V. Graaf van Holland en Zeeland. Heer van Friesland. 1256-1296* (Gent 1907).
- Obreen, H., 'Bijdragen tot de Geschiedenis der oudste Heeren van Hoogstraten (XIIIe en XIVe eeuwen)', *Tijdschrift Koninklijke Hoogstraten Oudheidkundige Kring* 4 (1936) 341-356.
- Op en om het begijnhof van Grave. Catalogus tentoonstelling Graafs Museum, 1992-1993* (Grave 1992).
- Opsommer, R., *Omme dat leengoed es thoochste dinc van der weerelt: het leenrecht in Vlaanderen in de 14de en 15de eeuw* (Brussel 1995).
- Paringet, D., *Memoriaal of beschrijving van de stad Grave en den lande van Cuyk I* (Utrecht 1752).
- Powicke, F.M., *The thirteenth century, 1216-1307* (Oxford 1962).
- Prestwich, M., 'Edward I and Adolf of Nassau' in: *Proceedings of the Newcastle upon Tyne Conference 1989* (Woodbridge 1991) 127-136.
- Queller, D.E., 'Diplomatic Personnel Employed by the Counts of Flanders in the Thirteenth Century', *Revue belge de philologie et d'histoire* 34 (1956) 385-422.
- Queller, D.E., en E.E. Kittell, 'Jakemon of Deinze, General Receiver of Flanders in the Thirteenth Century', *Revue belge de Philologie et d'Histoire* 61 (1983) 286-321.
- Ree-Scholten, G.F. van der, *De grensgebieden in het noordoosten van Brabant ca. 1200-1795. Institutionele en juridische aspecten*. Brabantse Rechtshistorische Reeks 6 (Assen/Maastricht 1993).
- Rieter, P., 'Juridische aspecten omtrent de uitgifte van de gemene gronden in 1308 door heer Jan van Kuyc', *Merlet* 25 (1989) 79-83.
- Roth, D.L., *Ene stille waarheyt van sware dingen. Historische opstellen betreffende de Zeeuwse geschiedenis en haar Hollandse en Vlaamse context, 1245-1305* (Delft 2007).
- Rymer, Th. (ed.), *ÆFoedera, conventiones, literae, et cujuscunque generis acta publica, inter reges Angliae, et alios quosvis imperatores, reges, pontifices, principes, vel communitates, ab ineunte saeculo duodecimo ... ad nostra usque tempora, habita aut tractata* I, 2 (Den Haag 1745).
- Sabbe, J., 'De vijandelijkheden tussen de Avesnes en de Dampierres in Zeeland, Holland en Utrecht van 1303 tot 1305', *Handelingen der Maatschappij voor Geschiedenis en Oudheidkunde te Gent, Nieuwe reeks* 5 (1951) 225-304.
- Saint-Genois, J. de (ed.), *Monuments anciens I* (Lille 1782).
- Saint-Genois, J. de (ed.), *Inventaire analytique des Chartes des Comtes de Flandre avant l'avènement des princes de la maison de Bourgogne, autrefois déposées au chateau de Rupelmonde, et conservées aujourd'hui aux archives de la Flandre-Orientale* (Gand 1843-1846).
- Sassen, J.N.G. (ed.), *Charters en privilegebrieven berustende in het archief der gemeente 's Hertogenbosch I* ('s-Hertogenbosch 1862).
- Schwalm, J. (ed.), *Constitutiones et acta publica imperatorum et regum inde ab a. MCCXCXVIII usque ad a. MCCXIII (1298-1313) I*, MGH Leges IV.1 (Hannover 1906).
- Simons, W., *Cities of Ladies. Beguine Communities in the Medieval Low Countries, 1200-1565* (Philadelphia 2003).
- Simpson, G.G., 'The claim of Florence, Count of Holland, to the Scottish Throne, 1291-2', *The Scottish Historical Review* 36 (1957) 111-124.
- Sloet, L.A.J.W. (ed.), *Oorkondenboek der graafschappen Gelre en Zutphen tot op den slag van Woeringen, 5 juni 1288* ('s-Gravenhage 1872-1876).
- Smit, H.J. (ed.), *Bronnen tot de geschiedenis van den handel met Engeland, Schotland en Ierland* ('s-Gravenhage 1938).
- Stones, E.L.G., en G.G. Simpson, *Edward I and the throne of Scotland 1290-1296. An edition of the record sources for the Great Cause* (2 bdn.; Oxford 1978).
- Sturler, J. de, *Les relations politiques et les échanges commerciaux entre le duché de Brabant et l'Angleterre au Moyen Age. L'étape des laines anglaises en Brabant et les origines du développement du port d'Anvers* (Parijs 1936).
- Synghel, G.A.M. van (ed.), *Digitaal Oorkondenboek van Noord-Brabant*, www.donb.nl.
- Uytven, R. van, 'Standenprivileges en -beden in Brabant onder Jan I (1290-1293)', *Revue belge de philologie et d'histoire* 44 (1966) 413-456.
- Vanbossele, J. (ed.), *Annales Gandenses* (Kortrijk 2008).
- Vandermaesen, M., 'Het graafschap Henegouwen' in: *Algemene Geschiedenis der Nederlanden II* (Haarlem 1982) 441-442.
- Vandermaesen, M., 'Vlaanderen en Henegouwen onder het huis van Dampierre 1244-1384' in: *Algemene Geschiedenis der Nederlanden II* (Haarlem 1982) 399-414.

- Verbruggen, J.F., 'De slag bij Pevelenberg (18 Aug. 1304)', *Bijdragen voor de Geschiedenis der Nederlanden* 6 (1952) 169-198.
- Verbruggen, J.F., *De Slag der Guldensporen. Bijdrage tot de geschiedenis van Vlaanderens vrijheidsoorlog 1297-1305* (Antwerpen/Amsterdam 1952).
- Verbruggen, J.F., *Het leger en de vloot van de graven van Vlaanderen vanaf het ontstaan tot in 1305* (Brussel 1960).
- Verbruggen, J.F., *The Battle of the Golden Spurs (Courtrai, 11 July 1302). A contribution to the history of Flanders' war of liberty, 1297-1305* (Woodbridge 2002).
- Verbruggen, J.F., en R. Falter, 1302. *Opstand in Vlaanderen* (Tielt 2002).
- Verkaik, J.W., *De moord op graaf Floris V* (Hilversum 1996).
- Verkooren, A. (ed.), *Inventaire des chartes et cartulaires des duchés de Brabant et de Limbourg et des Pays d'Outre-Meuse II. Cartulaires I* (Brussel 1961).
- Voisin, A., *Bataille de Courtrai ou des Eperons d'Or* (Gand 1840).
- Vuytsteke, J., en A. van Werveke (eds.), *Gentsche stads- en baljuwsrekeningen 1280-1336 I* (Gent 1900).
- Wap, J.J.F., *Geschiedenis van het Land en de Heeren van Cuyk* (Utrecht 1858).
- Warnkoenig, L.A., en A.E. Gheldof, *Histoire de la Flandre et de ses institutions civiles et politiques, jusqu'à l'année 1305* (2 bdn.; Bruxelles 1836).
- Wauters, A., *Le Duc Jean I et le Brabant sous le règne de ce prince (1267-1294)* (Bruxelles 1862).
- Werveke, H. van, *Brugge en Antwerpen. Acht eeuwen Vlaamse handel* (Gent 1941).
- Wilhelm, F. (ed.), *Corpus des altdeutschen Originalurkunden bis zum Jahr 1300 II* (Lahr 1943).
- Willems, J.F. (ed.), *Les gestes des ducs de Brabant I* (Bruxelles 1839).
- Winkelmann, E., *Acta Imperii Inedita. II. Urkunden und Briefe zur Geschichte des Kaiserreiches und des Königreiches Sicilien in den Jahren 1200-1400* (Innsbruck 1880).
- Winter, J. M. van, 'De landsheren van de noordelijke gewesten: de bisschoppen van Utrecht en de graven van Gelre, Kleef en Bentheim' in: D.E.H. de Boer, E.H.P. Cordfunke en H. Sarfatij (red.), *Wi Florens... De Hollandse graaf Floris V in de samenleving van de 13de eeuw* (Utrecht 1996) 55-67.
- Wyffels, C., en A. Vandewalle (eds.), *De rekeningen van de stad Brugge (1280-1319) II/1* (Brussel 1995). II/2 (Brussel 1997)